

Praca i Bogiem
na pamięć, wspólny
Korę w Hausdorff

Jeszcze Polska nie zginie
 myślimy zwycięstwo
 walczyć będziemy
 o to życie i kasę
 2.

Na pamiątkę
Wyresztle 1

Na pamiątkę wspólnej kozy w Hausvogtei

WYSTAWA

Polen

Powstanie styczniowe i proces w 1864 roku

W 1863 roku wybuchło powstanie styczniowe, które objęło tereny zaboru rosyjskiego. Polacy z innych obszarów starali się wesprzeć rodaków, co spotkało się ze zdecydowaną reakcją władz zaborczych. Prusacy usiłowali przeszkadzać w udzielaniu tej pomocy wszelkimi sposobami. Oskarżyli grupę swoich poddanych, zaangażowanych w pomoc powstaniu, o zdradę stanu i uwięzili ich w areszcie śledczym w Hausvogtei w Berlinie, gdzie w 1864 roku odbył się słynny proces, nazywany polskim lub berlińskim.

Dwóch oskarżonych, ksiądz Cyprian Jarochowski i krakowicz Józef Matuszewski, założyło sztambuchy (pamiątki przeznaczone na wpisy bliskich właścicielowi osób),

w których inni współwięźniowie zamieścili teksty dodające otuchy, w tym nierzadko cytaty ze światowej literatury. Obydwa pamiątki trafiły ostatecznie do zbiorów Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu.

Celem wystawy organizowanej przez Książnicę jest upamiętnienie osób z zaboru pruskiego wspierających powstanie, które za swoją działalność niepodległościową były represjonowane przez władze pruskie. Za jej pomocą chcemy krzawić postawę patriotyczną, dumę z historycznego dziedzictwa Polski, przywiązanie Polaków do idei wolności i niepodległości. Mamy nadzieję, że te działania zainspirują inne akcje o charakterze kulturalnym, przypominające i utrwalające pamięć o wydarzeniach sprzed ponad półtora wieku.

Mapa historyczna Rzeczypospolitej Polskiej w roku 1771

Źródło: Semkowicz, Władysław. 1925. „Mapa historyczna Rzeczypospolitej Polskiej w r. 1771 z uwzględnieniem granic i miejsc historycznych od początku XVII w.” Lwów, Warszawa: Spółka Akcyjna Książnica-Atlas. Zjednoczone Zakłady kartograficzne i wydawnicze T.N.S.W. ZSK 21 200. Biblioteka Narodowa, Polska. <https://polona.pl/item-view/00cd670a-cf21-4104-892d-35ec84cec099?page=0>.

Reprodukcja rysunku Artura Grottgera „Bój”

Źródło: Grottger, Artur. lata 70. XIX w. Reprodukacja rysunku: Artur Grottger, „Bój”, karton IV z cyklu „Litwania” (1864–1866). DI 106414 MNW. Muzeum Narodowe w Warszawie, Polska. <https://cyfrowe.mnw.art.pl/pl/zbiory/18036>.

Fragment aktu oskarżenia w procesie berlińskim:

[Powstanie styczniowe – M.B.] *Było ono pomyślane i przygotowane nie jako walka jedynie przeciw panowaniu rosyjskiemu, lecz jako powstanie ogólnonarodowe przeciw wszystkim rządóm. Przypadek tylko sprawił, że w Królestwie wybuchło ono wcześniej i stąd w bardziej ograniczonej postaci, niż zamierzano, i że w związku z tym działania powstańcze zewnętrznie zlokalizowane zostały do terytorium rosyjskiego. Taktyczne względy zresztą nakazały prowadzić walkę najpierw z Rosją i walce tej poświęcić wszystkie siły oraz środki jakimi dysponowano przy równoczesnym neutralizowaniu sił dwóch pozostałych zaborców, na których zaskoczenie nie można było liczyć. Z gwałtownego zbrojnego oderwania zaboru pruskiego insurekcja tylko na razie zrezygnowała. Środki, jakie posiadała powstanie, stanowiły taką samą bezpośrednią groźbę wydarcia siłą zaboru pruskiego, jak gdyby hasło do walki w zaborze pruskim było rzeczywiście wydane.*

Źródło: Grot, Zdzisław. 1963. *Rok 1863 w zaborze pruskim. Udział społeczeństwa polskiego w powstaniu styczniowym*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie (s. 179).

Inicjator polskiego procesu, ówczesny premier i minister spraw zagranicznych rządu Królestwa Prus, Otto von Bismarck

Źródło: Hasse, L. [1863]. [Portret Otto von Bismarcka]. F.18663/AFF.III-51. Biblioteka Narodowa, Polska. <https://polona.pl/item-view/25554573-8a3b-48c1-8010-52ef734fdce?page=0>.

Proces w 1864 roku

NAZWY: „polski” lub „berliński proces”

CZAS: 7 lipca – 23 grudnia 1864 roku

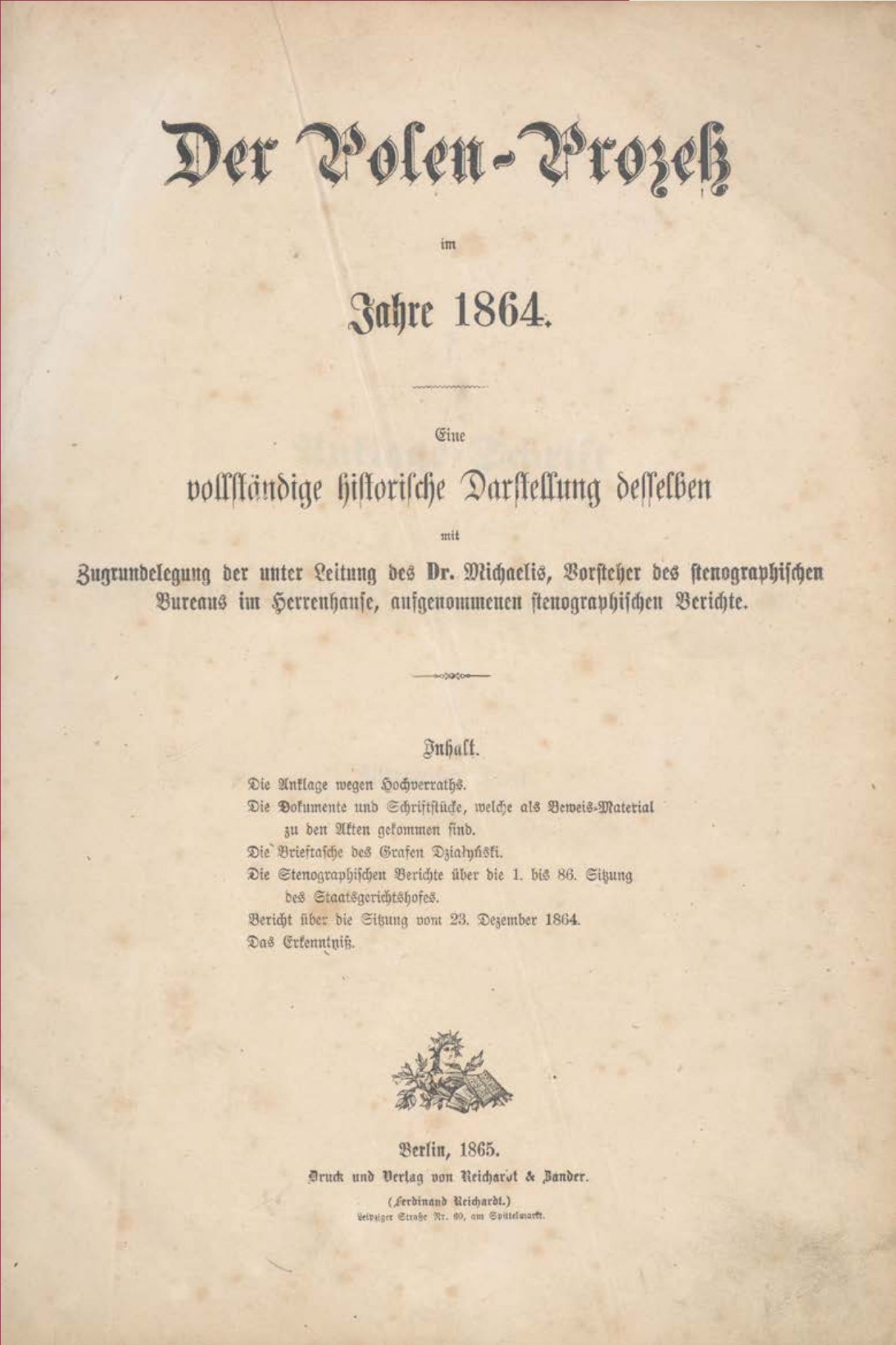
MIEJSCE: Berlin, Areszt Hausvogtei

LICZBA OSKARŻONYCH: 149

ZARZUT: zdrada stanu i dążenie do odzyskania ziem należących do Rzeczypospolitej w 1771 roku

DECYZJA SĄDU:

- 11 zaocznych wyroków śmierci;
- 27 wyroków pozbawienia wolności na okres 1–2 lat (na poczet kary uznano wcześniejszy pobyt w areszcie).

Strona tytułowa wydania dokumentacji procesowej

Źródło: N. N., red. 1865. Der Polen-Prozeß im Jahre 1864. Eine vollständige historische Darstellung desselben. Berlin: Druck von Verlag von Reichardt & Zander.

MOWA W OBRONIE DUCHOWIEŃSTWA WIELKIEGO KSIĘSTWA POZNAŃSKIEGO PRZECIW ZARZUTOM CZYNIONYM W SKARDZE O ZBRODNIĄ STANU 1864 r.

Mowa w obronie duchowieństwa Wielkiego Księstwa Poznańskiego wygłoszona podczas procesu

Źródło: [Rymarkiewicz], [Stanisław Kostka], 1864. „Mowa w obronie duchowieństwa Wielkiego Księstwa Poznańskiego przeciw zarzutom czynionym w skardze o zbrodnię stanu 1864 r.” *Tygodnik Katolicki*, 25 listopada 1864.

Odpowiedź profesora Rudolfa von Gneista, jednego z obrońców Polaków w berlińskim procesie, na akt oskarżenia:

Jest sprzeczne z pruskim pojęciem zdrady stanu, z prawem pruskim, z honorem wreszcie i godnością państwa pruskiego, napiętnowanie powstania skierowanego przeciw Rosji, aktem oskarżenia w Prusach. Byłoby wyrzeczeniem się własnej samodzielności, gdyby państwo najświętszą rzecz w swym prawodawstwie karnym, prawo o zdradzie stanu, chciało kiedykolwiek stosować na rzecz obcego monarchy [...] Chciałbym, gdy mówię tu o honorze i godności państwa pruskiego, nadmienić, że nie ma chyba dla nas nic bardziej upokarzającego nad to, że kiedyś Napoleon wymagać mógł od Prus, aby one majora Schilla (bohatera niemieckich walk narodowowyzwoleńczych) potraktowały jako zdrajcę.

Źródło: Grot, Dąziśław. 1963. Rok 1863 w zaborze pruskim. Udział społeczeństwa polskiego w powstaniu styczniowym. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie (s. 184).

Profesor Rudolf von Gneist

Źródło: Hasse, L. ([ca. 1870]). [Portrait Portret Rudolfa von Gneist]. F.2563. Biblioteka Narodowa. <https://polona.pl/item-view/56eb6449-b4aa-4056-b114-f2129abafb95?page=0>.

Zdjęcie portretowe Emila Brachvogela, jednego z obrońców Polaków w berlińskim procesie

Źródło: Graf, Heinrich. [1864]b. *Mężczyzna w binoklach, portret atelierowy, adwokat Brachvogel z Berlina*. MHF 1862/III/4. Muzeum Fotografii w Krakowie. <https://zbiory.mufo.krakow.pl/card/mhf-1862-ii-4/>.

Zdjęcie portretowe Wilhelma Elvena, jednego z obrońców Polaków w berlińskim procesie

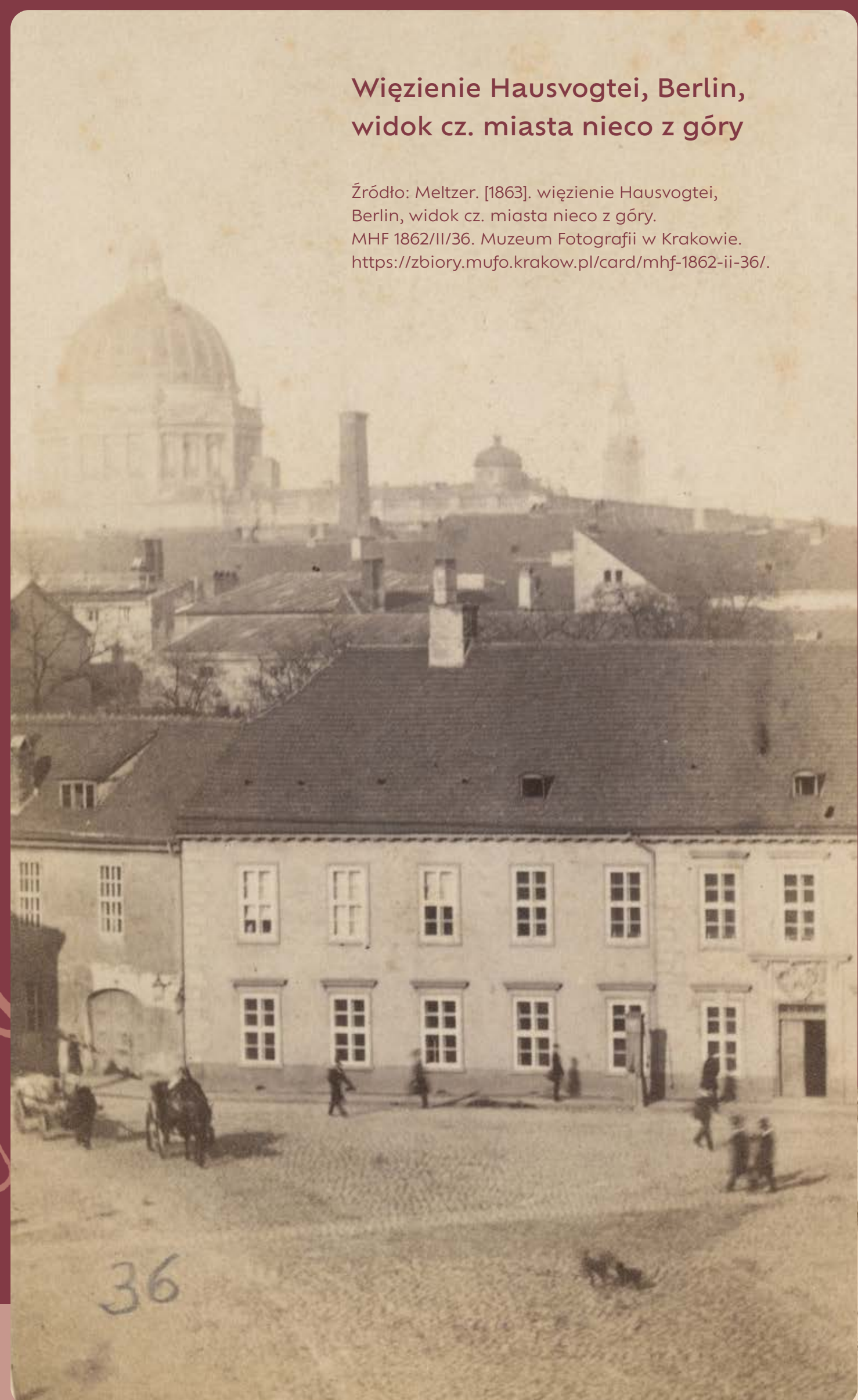
Źródło: Graf, Heinrich. [1864]a. *Elven, adwokat obrońca w procesie 1864, portret atelierowy*. MHF 1862/III/28. Muzeum Fotografii w Krakowie. <https://zbiory.mufo.krakow.pl/card/mhf-1862-ii-28/>.

MOWA OBRONIE DUCHOWIEŃSTWA WIELKIEGO KSIĘSTWA POZNAŃSKIEGO PRZECIW ZARZUTOM CZYNIONYM W SKARDZE O ZBRODNIĄ STANU 1864 r.

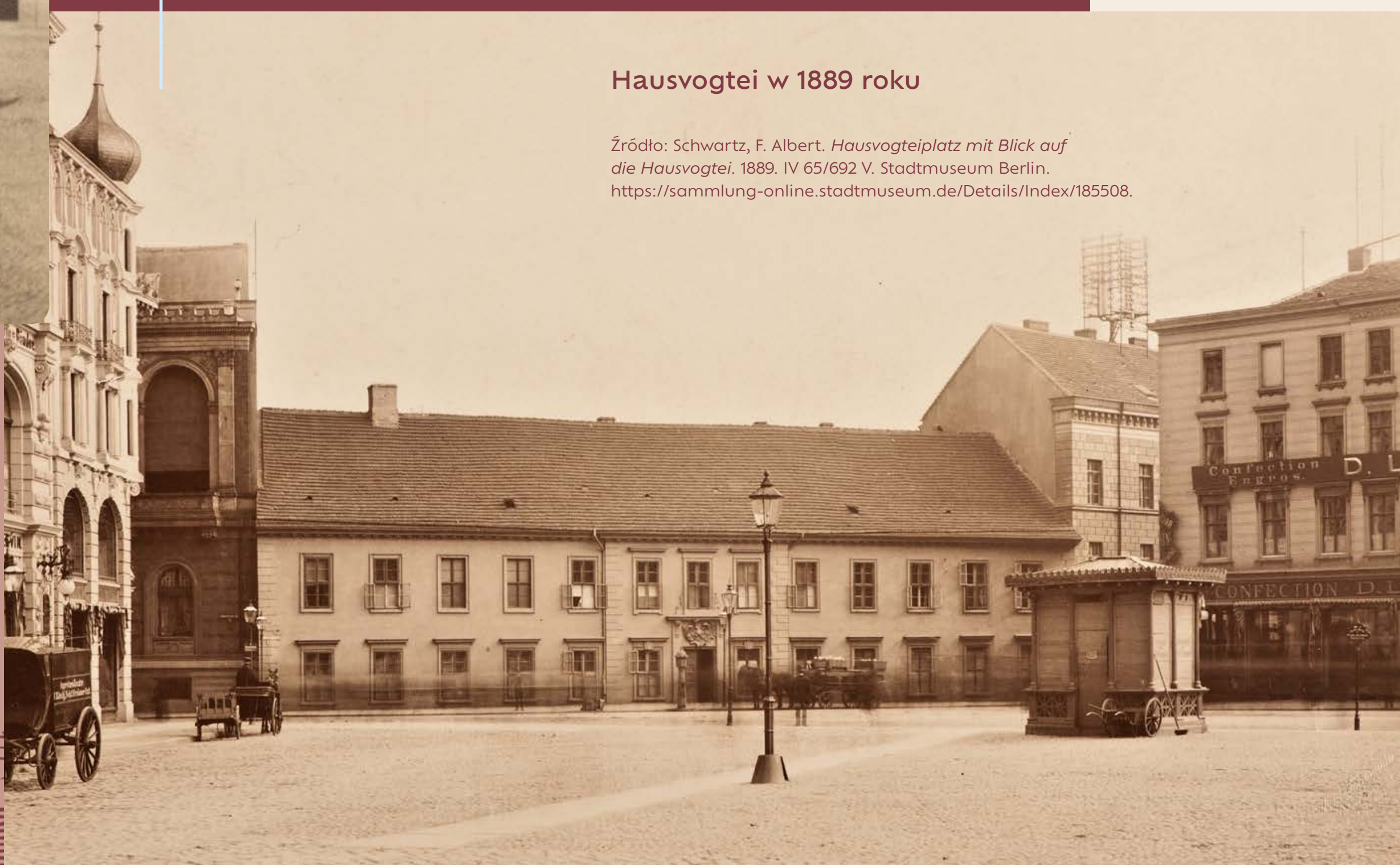
Berlin Hausvogtei

Oskarżeni w procesie berlińskim
byli przetrzymywani w areszcie
Hausvogtei. Tam również odbywały
się przesłuchania i rozprawy.

*Jest to gmach czworoboczny, w środku
dość obszerny dziedziniec, z trzech stron
cele więzienne, a na stronie ku ulicy sale
sądowe. Tu się zaczęło gwarne i wesołe
życie. Niewiele nas zamykano, zatem
można się było przechadzać i wzajem
odwiedzać. Jeden z moich przyjaciół
powiedział: „Gdybym jeszcze mógł choć
co dzień na godzinę wpaść do mego
gospodarstwa, tobym chętnie tu przez całe
życie chciał mieszkać”. Oprócz dziedzińca
do przechadzek mieliśmy do dyspozycji
mały, ale gustowny ogródek, a w nim
kręgielnię, którą na nasz koszt daliśmy
wybudować; było także kółko, które się
zawiesza na haku. Inni grali w szachy,
w warcaby, w karty, najwięcej jednakże
kwitła ożywiona gawędka. Wieczorem
nucono piękne pieśni patryotyczne,
zwykle jeden z naszych śpiewał solo;
zakazano jednakże z czasem śpiewów.*

Źródło: N, N. 1889. „Opowiadania więźnia stanu. II: W Berlinie”.
Staszyc. Tygodnik obrazkowy dla oświaty i rozrywki, oraz mający na celu
zachętę do zamięłowania oszczędności i pracy, 20 kwietnia 1889.

*Wer die Wahrheit weiß und saget sie frei,
der kommt in Berlin in die Hausvogtei.*

*Kto zna prawdę i mówi ją swobodnie,
ten trafia do Hausvogtei w Berlinie.*

Areszt śledczy
w Hausvogtei
w pierwszej połowie
XIX wieku

Źródło: Die Hausvogtei in Berlin. 1848.
IV 87/285 VI. Stadtmuseum Berlin.
<https://sammlung-online.stadtmuseum.de/Details/Index/292153>.

Pamiętnik ks. Cypriana Jarochońskiego

WYMIARY: 21,5 × 14 cm

OPRAWA: skóra koloru ciemnobrązowego

STAN ZACHOWANIA: dobry

LICZBA KART: 80

LICZBA WPISÓW: 69

PIERWSZY WPIS: 13 sierpnia 1863 roku

OSTATNI WPIS: 3 września 1863 roku

CHARAKTERYSTYKA WPISÓW:

- dominuje język polski, sporadycznie pojawia się język łaciński, niemiecki i francuski;
- w 12 przypadkach aresztanci podali numery swoich celi;
- w 17 przypadkach aresztanci podali swoje miejsca pochodzenia;
- w jednym przypadku aresztant podał powód aresztowania (Jan Dyament).

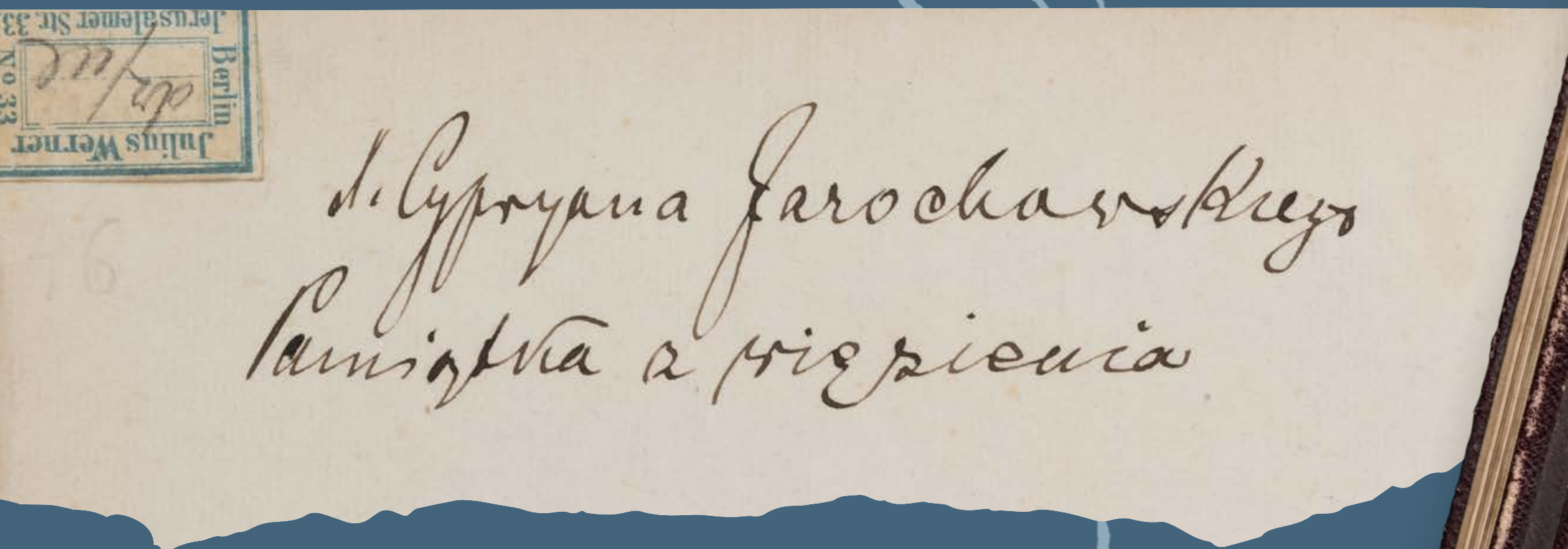

Tytuł pamiętnika
na drugiej stronie okładki

Źródło: Jarochoński, Cyprian. 1863.
„X. Cypriana Jarochońskiego pamiętka
z więzienia” Berlin – więzienie Hausvogtei.
Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Rps 189.
Wojewódzka Biblioteka Publiczna –
Książnica Kopernikańska w Toruniu (s. 2).

Pierwsza i czwarta
strona okładki pamiętnika
ks. Cypriana Jarochońskiego

Źródło: Jarochoński, Cyprian. 1863.
„X. Cypriana Jarochońskiego pamiętka z więzienia” Berlin
– więzienie Hausvogtei. Towarzystwo Naukowe w Toruniu,
Rps 189. Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica
Kopernikańska w Toruniu.

Pamiętka z więzienia

Cyprian Jarochoński

Ksiądz Cyprian Jarochowski

Cyprian Wojciech Jarochowski urodził się 12 kwietnia 1831 roku w Sokolnikach Małych (powiat szamotulski), położonych około 30 km na północny zachód od Poznania, w rodzinie Cypriana Łukasza i Konstancji z Trąmpczyńskich. Kształcił się w Poznaniu.

W 1856 roku otrzymał święcenia kapłańskie i został wikarym w Krobi, położonej prawie 30 km na wschód od Leszna. Tam miał pierwszy raz wejść w konflikt z władzami pruskimi. W 1856 roku Cyprian Jarochowski został proboszczem w Pogorzeli, ponad 16 km na południowy wschód od Gostynina. Tam aktywnie działał na rzecz Polski i Polaków, co ponownie doprowadziło do konfliktu z miejscowymi władzami pruskimi.

Po wybuchu powstania styczniowego, ksiądz Cyprian zaangażował się w pomoc powstańcom, m.in.: pełnił funkcję komisarza cywilnego w powiecie krotoszyńskim, organizował wsparcie dla gen. Edwarda Taczanowskiego, a nawet wybrał się w niebezpieczną misję do Galicji. Za tę działalność został oskarżony o zdradę stanu i uwięziony w Hausvogtei.

W polskim procesie prokurator żądał dla niego kary pozbawienia wolności na 15 lat. Ostatecznie otrzymał wyrok 15 miesięcy więzienia w twierdzy Ehrenbreitstein (niedaleko Koblencki).

Ksiądz Cyprian wyszedł na wolność 25 września 1866 roku. W tym samym roku został proboszczem w Pępowie, położonym około 10 km na południowy zachód od Pogorzeli. Zmarł w 1898 roku.

Źródło: Bogusławski, Wiktor. 2010. „Ksiądz Cyprian Wojciech Jarochowski”. Nowa Gazeta Gostyniska 12:11.

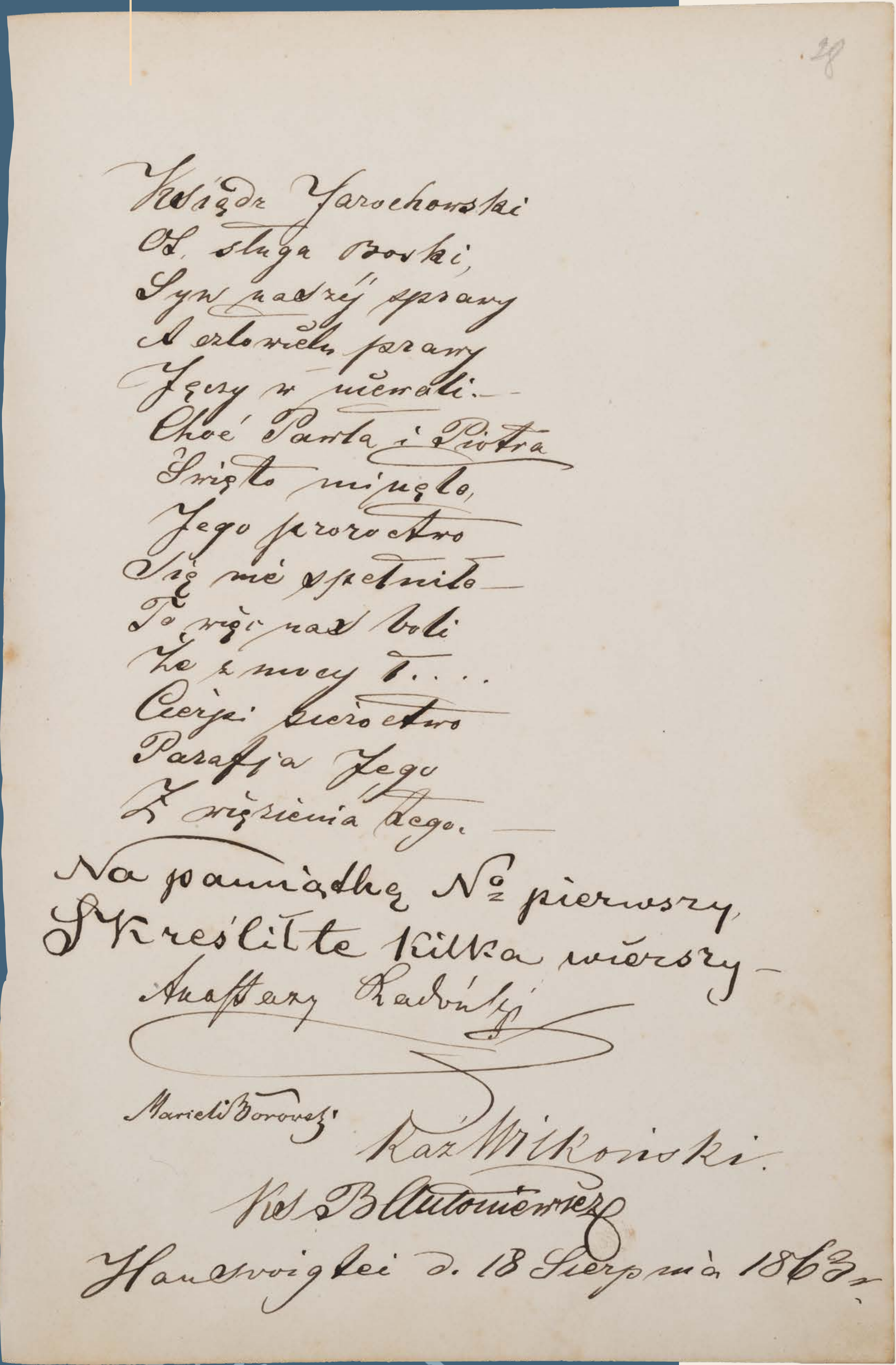
Portret księdza Cypriana Jarochowskiego

Źródło: Wielkopolskie Towarzystwo Genealogiczne „Gniazdo”, b.d., „Cyprian Wojciech Jarochowski (Jarochoński, Jarochoński, Jarochowski)”. W Wielkopolsce księża od XVIII do XX wieku. Wielkopolskie Towarzystwo Genealogiczne „Gniazdo”. <http://www.wtg-gniazdo.org/ksieza/main.php?akcja=opis&id=1561>.

Ksiądz Jarochowski
Ot, sługa Boski,
Syn naszej sprawy
A człowiek prawy
Jęczy w niewoli.
Choć Pawła i Piotra
Święto minęło,
Jego proroctwo
Się nie spełniło
To więc nas boli
Że z mocy ł...
Cierpi sieroctwo
Parafia Jego
Z więzienia tego.

Wpis Anastazego Radońskiego, Marcelego Borowskiego, Kazimierza Wilkońskiego i księdza Antoniego Antoniewicza z 18 sierpnia 1863 roku

Źródło: Jarochowski, Cyprian. 1863. „X. Cypriana Jarochowskiego pamiątka z więzienia”. Berlin – więzienie Hausvogtei. Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Rps 189. Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska w Toruniu (s. 28).

Na pamiątkę N^o pierwszy
Wreszliłte kilka wierszy -
Anastazy Radoński

Ksiądz Jarochowski
Ot, sługa Boski,
Syn naszej sprawy

Pamiętnik ks. Cypriana Jarochowskiego

Wpis Moritza Heilfrona, kupca z Torunia,
z 13 sierpnia 1863 roku

Źródło: Jarochowski, Cyprian. 1863. „X. Cypriana Jarochowskiego pamiątka z więzienia”. Berlin – więzienie Hausvogtei. Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Rps 189. Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska w Toruniu (s. 7b).

Moritz Heilfron był jednym z najbogatszych mieszczan w Toruniu. W Hausvogtei znalazł się, gdyż handlował bronią przeznaczoną dla powstańców, co było zakazane. Jako Niemiec nie został uwzględniony na „polskiej” liście oskarżonych.

Źródło: Kieniewicz, Słefan], i W. Koroluk, red. 1968. *Zabór pruski w powstaniu styczniowym*. Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk (X. XXII); Niedzielska, Magdalena. 2003. „Życie polityczne i kulturalne Torunia (1815–1914)”. W *Historia Torunia*, red. Marian Biskup, 3/1:220–389. Toruń: Towarzystwo Naukowe w Toruniu (s. 298, 353); Balcerek, Mariusz. 2018. „Pamiętniki z aresztu w Hausvogtei. Imienniki księdza Cypriana Jarochowskiego i Józefa Matuszewskiego”. *Textus et Studia*, nr 1/2, 61–85. <https://doi.org/10.19265/TES.2018.12131461> (s. 70).

Wpisy Kazimierza Chetmickiego,
Cezarego Bogdańskiego
i Louisa Krügera,
z 19 sierpnia 1863 roku

Źródło: Jarochowski, Cyprian. 1863. „X. Cypriana Jarochowskiego pamiątka z więzienia”. Berlin – więzienie Hausvogtei. Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Rps 189. Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska w Toruniu (s. 26b).

Co ciekawe, Louis Krüger był bratem sędziego w tym samym procesie. Louis był berlińskim kupcem, który wspierał Polaków w ich walce z Rosją. Natomiast jego brat miał być uosobieniem bezmyślnego pruskiego biurokraty, spełniającego wolę Otto von Bismarcka.

Źródło: Balcerek, Mariusz. 2018. „Pamiętniki z aresztu w Hausvogtei. Imienniki księdza Cypriana Jarochowskiego i Józefa Matuszewskiego”. *Textus et Studia*, nr 1/2, 61–85. <https://doi.org/10.19265/TES.2018.12131461> (s. 67).

Pamiętnik z więzienia
Hausvogtei Berlin'skiego
dnia 19 Sierpnia 1863.
Kazimierz Chetmicki
Cezary Bogdański & 19 Sierpnia 1863.
Louis Krüger
Hausvogtei dn 19. Sierpnia 1863.

Jak tylu innych i ja proszę – choć skromnie
Gdy będziesz wolny wspomnij też czasem o mnie.

Wpis Leona Martwella z 16 sierpnia 1863 roku

Źródło: Jarochowski, Cyprian. 1863. „X. Cypriana Jarochowskiego pamiątka z więzienia”. Berlin – więzienie Hausvogtei. Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Rps 189. Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska w Toruniu (s. 13).

Poleca się łaskawie pamięci
Kolega [z] więzienia i przyjaciel

Wpis Bolesława Moszczeńskiego z Kornadkowa

Poleca się łaskawie pamięci
Kolega więzienia i przyjaciel
Bolesław Moszczeński
z Kornadkowa.

Źródło: Jarochowski, Cyprian. 1863. „X. Cypriana Jarochowskiego pamiątka z więzienia”. Berlin – więzienie Hausvogtei. Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Rps 189. Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska w Toruniu (s. 13).

Do pamiętnika księdza Cypriana wpisywali się nie tylko Polacy, przetrzymywani w Hausvogtei w związku z pomocą dla rodaków walczących z Rosjanami. Znajdziemy tutaj również wpis Niemca, G. Fischera z Wrocławia (Breslau) z 17 sierpnia 1863 roku

Źródło: Jarochowski, Cyprian. 1863. „X. Cypriana Jarochowskiego pamiątka z więzienia”. Berlin – więzienie Hausvogtei. Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Rps 189. Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska w Toruniu (s. 27).

G. Fischer
aus Breslau
Berlin Hausvogtei
den 17. August 1863.

Jeszcze Polska nie zginęła!

Jeszcze Polska nie zginęła!

Wpis Walerego Hulewicza

W Bogu nasza nadzieja.

Wpis Edwarda Kalksteina
z 19 sierpnia 1863 roku

Źródło: Jarochowski, Cyprian, 1863. „X. Cypriana Jarochowskiego pamiątka z więzienia”. Berlin – więzienie Hausvogtei. Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Rps 189. Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska w Toruniu (s. 33).

O Polsko! Polsko święta! Bogobojna!
Jeżeli kiedy jasna i spokojna,
Obrócisz twoje rozwidnione oczy
Na groby nasze, gdzie nas robak toczy,
Polsko ty moja! Gdy już nieprzytomni
Będziemy – wspomnij ty o nas! O Wspomnij!

Wpis Teofila Kozłowskiego znad Gopła
z 15 sierpnia 1863

Cyprianie!
Przysiężmy – że kraj zmartwychwstanie;
A przysiężemy – to zmartwychwstać musi.
Hausvogtei d 15. 8. 63.

M. Radziwiłł

Cyprianie!
Przysiężmy – że kraj zmartwychwstanie,
A przysiężemy – to zmartwychwstać musi.

Wpis Maksymiliana Radziwińskiego
z 15 sierpnia 1863

Źródło: Jarochowski, Cyprian, 1863. „X. Cypriana Jarochowskiego pamiątka z więzienia”. Berlin – więzienie Hausvogtei. Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Rps 189. Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska w Toruniu (s. 11).

O Polsko! Polsko święta! Bogobojna!
Jeżeli kiedy jasna i spokojna,
Obrócisz twoje rozwidnione oczy
Na groby nasze, gdzie nas robak toczy,
Polsko ty moja! Gdy już nieprzytomni
Będziemy – wspomnij ty o nas! O wspomnij!

Hausvogtei 15te Sierp. 1863.

Teofil Kozłowski
z nad Gopła.

Źródło: Jarochowski, Cyprian, 1863. „X. Cypriana Jarochowskiego pamiątka z więzienia”. Berlin – więzienie Hausvogtei. Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Rps 189. Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska w Toruniu (s. 9).

Opuściłem ojców chatkę
Bo wróg zabrał do więzienia
Żem opuścił żonę, dziatwę
I to z wroga me cierpienia.

Precz przeklęty wrogi wrogu
Ty nie skruszysz wiary, duszy,
Nadzieja i ufność w Bogu
Chociaż smutek serce suszy.

Wpis Józefa Mielęckiego z 16 sierpnia 1863 roku

Źródło: Jarochowski, Cyprian, 1863. „X. Cypriana Jarochowskiego pamiątka z więzienia”. Berlin – więzienie Hausvogtei. Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Rps 189. Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska w Toruniu (s. 15).

Opuściłem ojców chatkę
Bo wróg zabrał do więzienia
Żem opuścił żonę, dziatwę
I to z wroga me cierpienia.
Precz przeklęty wrogi wrogu
Ty nie skruszysz wiary, duszy,
Nadzieja i ufność w Bogu
Chociaż smutek serce suszy.

Hausvogtei w Berlinie 16. Sierp. 1863.
Cela N. B. Rewir II

Józef Mielęcki

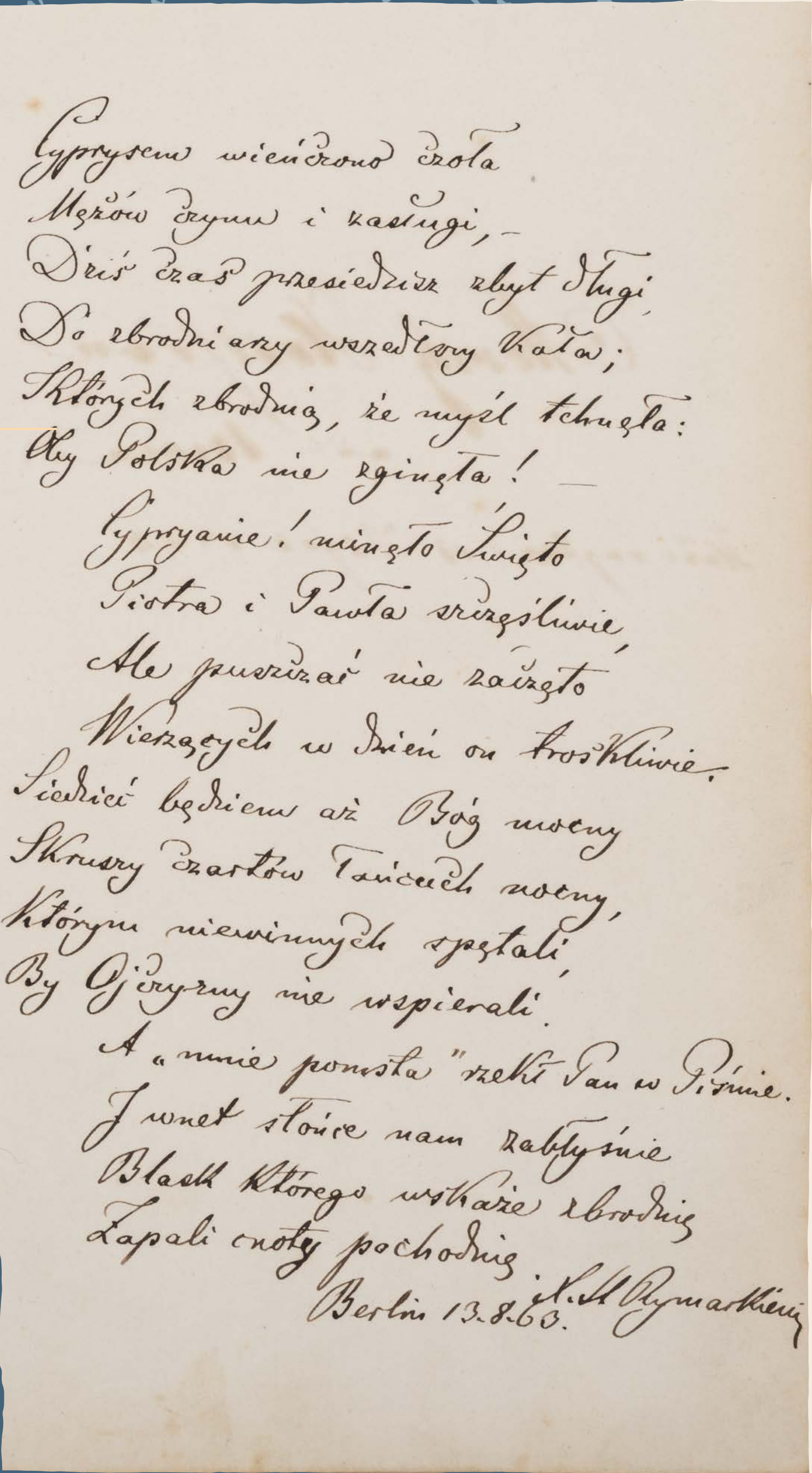

Wpis ks. Stanisława Kostki Rymarkiewicza

Kolejny wpis w sztambuchu księdza Cypriana, dokonany 13 sierpnia 1864 roku, wyróżnia się rozbudowaną, wierszowaną formą. Jego autorem był inny duchowny przetrzymywany w Hausvogtei, ksiądz Stanisław Kostka Rymarkiewicz.

Cyprysem wieńczono czoła
Mężów czynu i zasługi,
Dziś czas przesiedzim zbyt długi,
Do zbrodniarzy wszedłszy koła;
Których zbrodnia, że myśl tchnęła:
Aby Polska nie zginęła!
Cypryanie! Minęło Święto
Piotra i Pawła szczęśliwie,
Ale puszczać nie zaczęto
Wierzących w dzień ów troskliwie.
Siedzieć będziem aż Bóg mocny
Skruszy czartów tańcuch nocny,
Którym niewinnych spętali,
By Ojczyzny nie wspierali.
A „mnie pomsta” rzekł Pan w Piśmie.
I wnet słońce nam zabłyśnie
Blask którego wskaże zbrodnię
Zapali cnoty pochodnię.

Źródło: Jarochowski, Cyprian. 1863. „X. Cypriana Jarochowskiego pamiątka z więzienia” Berlin – więzienie Hausvogtei. Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Rps 189. Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska w Toruniu (s. 7).

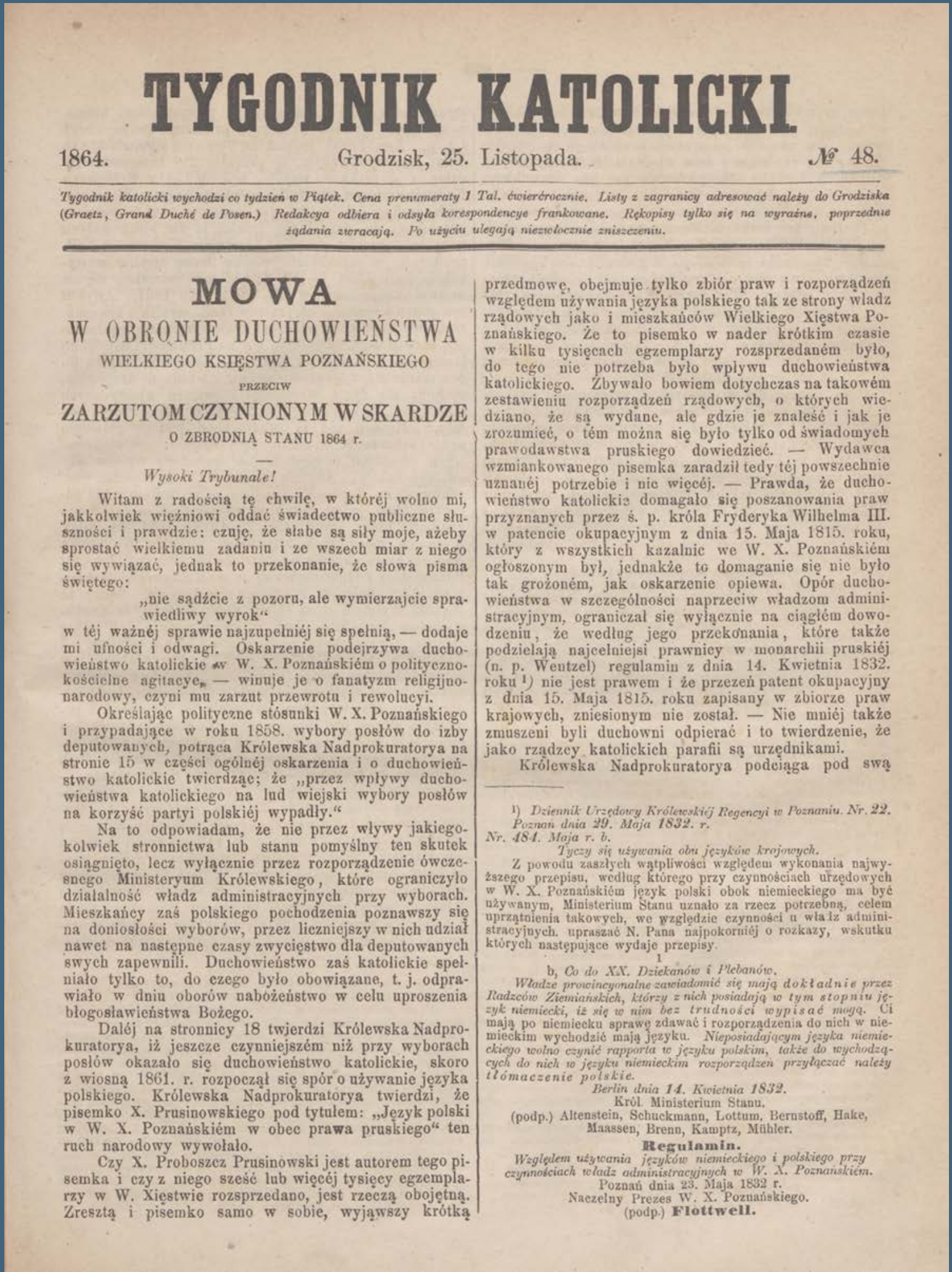
Mowa w obronie duchowieństwa Wielkiego Księstwa Poznańskiego wygłoszona podczas procesu

Źródło: [Rymarkiewicz], [Stanisław Kostka], 1864. „Mowa w obronie duchowieństwa Wielkiego Księstwa Poznańskiego przeciw zarzutom czynionym w skardze o zbrodniczy stan 1864 r” Tygodnik Katolicki, 25 listopad 1864.

Portret anonimowego księdza, który był przetrzymywany w berlińskim areszcie – portret księdza Rymarkiewicza?

Źródło: Haase L. & Co. [1863–1864]. *Ksiądz z Prus, więzień Moabitu*, portr. atelier. MHF 1862/II/42. Muzeum Fotografii w Krakowie. <https://zbiory.mufo.krakow.pl/card/mhf-1862-ii-42/>.

Wysoki Trybunale!

Witam z radością tę chwilę, w której wolno mi, jakkolwiek więźniowi oddać świadectwo publiczne słuszności i prawdzie; czuję, że słabe są siły moje, ażeby sprostać wielkiemu zadaniu i ze wszech miar z niego się wywiązać, jednak to przekonanie, że słowa pisma świętego:

„nie sądźcie z pozoru, ale wymierzajcie sprawiedliwy wyrok“

W tej ważnej sprawie najuczciwiej się spełnia – dodaje mi sił i odwagi. Oskarzenie podejrzanych duchowieństwa katolickiego w W. X. Poznańskim o polityczno-koscielną agitację, – winnie je w fanatyzm religijno-narodowy, czyni mu zarzut przewrotu i rewolucji.

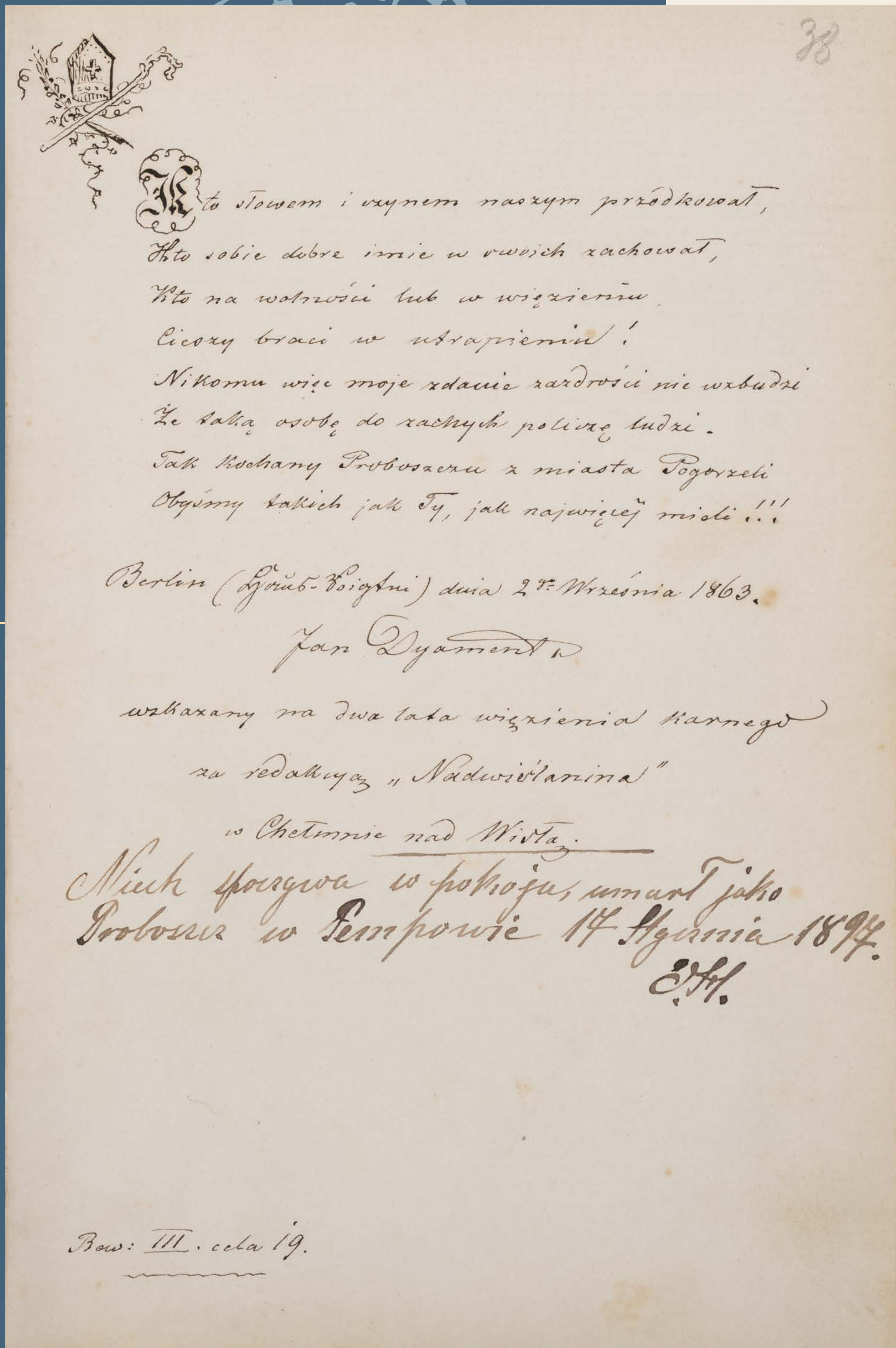

Wpis Jana Dyament

Wpis Jana Dyamenta, redaktora „Nadwiślanina” z Chełmna nad Wisłą, z 2 września 1864 roku mocno wyróżnia się wśród innych w pamiętniku księdza Cypriana. Jest on obszerny, zawiera powód osadzenia w Hausvogtei, ikonografię, która awansuje księdza na biskupa (mitra i pastorał stanowiły symbole biskupa, gałązka palmowa to symbol męczeństwa), oraz późniejszy dopisek o śmierci księdza Cypriana.

*Kto słowem i czynem naszym przodkował,
Kto sobie dobre imię u swoich zachował,
Kto na wolności lub w więzieniu
Uciszy braci w utrapieniu!
Nikomui więc moje zdanie zazdrości nie wzbudzi
Że taką osobę do zacnych policzę ludzi.
Tak Kochany Proboszczu z miasta Pogorzeli
Obyśmy takich jak Ty, jak najwięcej mieli!!!!*

Źródło: Jarochoński, Cyprian. 1863. „X. Cypriana Jarochońskiego pamiątka z więzienia”. Berlin – więzienie Hausvogtei. Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Rps 189. Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska w Toruniu (s. 38).

NADWIŚLANIN.

ychodzi w Chełminie, w Prusach Zachodnich, w powiecie szwedzińskim, Zapiszono
pocztach pruskich 28 sierpnia, w 1871 r.

KRONIKA.

* W sobotę, 17 b. m. po obiedzie odbyła się w **lokalu redakcyi Nadwiślanina** rewizya sądowa. Szukano rękopisów do Nr. 105 r. z. Nadwiślanina. Rękopisów tych nie znaleziono. Podobną rewizya odbyła się w mieszkaniu prywatnem p. Jana Dyamenta, byłego rządu drukarni Nadwiślanina, który Numer 105 Nadwiśl. podpisał jako odpowiedzialny redaktor w zastępstwie. Szukanych papierów i w mieszkaniu p. Dyamenta nie znaleziono, jego samego zaś przyaresztowano.

o— Łódź na Wiśle tak już jest kruchym, że przeprawa przez Wisłę mocno jest niebezpieczna, i tylko częścią pieszo, częścią łodzią odbywać ją można.

Fragment Kroniki „Nadwiślanina” z 20 maja 1863 roku o aresztowaniu Jana Dyamenta

Źródło: Chociszewski, Józef. 1863. „Kronika”.
Nadwiślanin, 20 maj 1863 (s. 3).

wszystkich pocztach. Przedpłata ćwierćroczna wybierają 22½ sgr., Inzeraty po 1 sgr. od drobnego. Wache przy Starym Rynku nr. 73; w Krakowie

Jan Dyament został aresztowany za publikację numeru 105. „Nadwiślanina”, w którym znalazł się artykuł o zamachach w Królestwie Polskim. Berliński Kammergericht uznał to za zdradę stanu i skazał redaktora na dwa lata więzienia w „domu poprawy” (Zuchthaus), który uważano za ciężki. Ciekawostką jest, że numer 105. pierwotnie pozytywnie przeszedł cenzurę i dopiero później doszukano się w nim znamion przestępstwa – wydanie zostało zarekwirowane.

Żółtko: Chojecki, Szymon; 1863, „Kronika”, *Nadwiślanin*, 20 maj 1863 (3), 3; Bukowski, Andrzej; 1964, *Pomorskie Gdańskie, portany i szlachezmy*; Gdańskie Gdańskie Towarzystwo Naukowe (8, 110, 106, 108, 110-111, 112); Grela, Grażyna; 2011, „Drukarni i redaktorzy – udział pracowników poligrafii w tworzeniu prasy Północnych (do 1914 roku)”, w: *Władze i książki. Studia i szkice bibliologiczno-biograficzne. Księga pamiątkowa dedykowana profesorowi Hannie Tadeusiewicz*, red. [Ewa] [Andrzej], 225–234, 142; Wydawnictwo Ibmidem (s. 226); Balcerak, Mariusz, 2018, „Pamiętniki i zresztu w Hausvogel: Imienniki księstwa Cyrylana Jarochowskiego i Józefa Matysiewskiego” *Textus et Studia*, nr 1/2, 61–85. <https://doi.org/10.19266/TESt.18.12131461> (s. 68–69).

For
Dynamer

„Wszyscy mają tę wadę” Horacego

Oprócz prostych, rymowanych tekstów, w pamiętniku księdza Cypriana znajdziemy również cytaty z literatury światowej. Stanowi to dowód posiadania przez aresztantów dobrego wykształcenia i świetnej pamięci, na której bazowała ówczesna edukacja. Przykładem światowej literatury może być fragment Satyry Horacego pod tytułem: „Omnibus hoc vitium est”, czyli „Wszyscy mają tę wadę” (I, 2.38–42, 49–54, 84, 86).

Die beati Boleslai.

Paullum deliquit amicus.
Odisti et fugis.

Illuc praevertamur, amatorem quod amicae
Turpia decipiunt caecum vitia, aut etiam ipsa haec
Delectant [veluti Balbinum polypus Hagnae]
Vellem in amicitia sic erraremus, et isti
Errori nomen virtus posuisset honestum.
Parcius hic vivit: frugi dicatur. Ineptus
Et iactantior hic paulo est: concinnus amicis
Postulat ut videatur. At est truculentior, atque
Plus aequo liber: simplex fortisque habeatur.
Caldior est: acris inter numeretur. Opinor,
Haec res et iungit iunctos et servat amicos.

Porównaj: Horatius Flaccus, Quintus. 1854. Q. Horatius Flaccus,
red. Augustus Meinecke. [Berlin]: Berolini (s. 47–48).

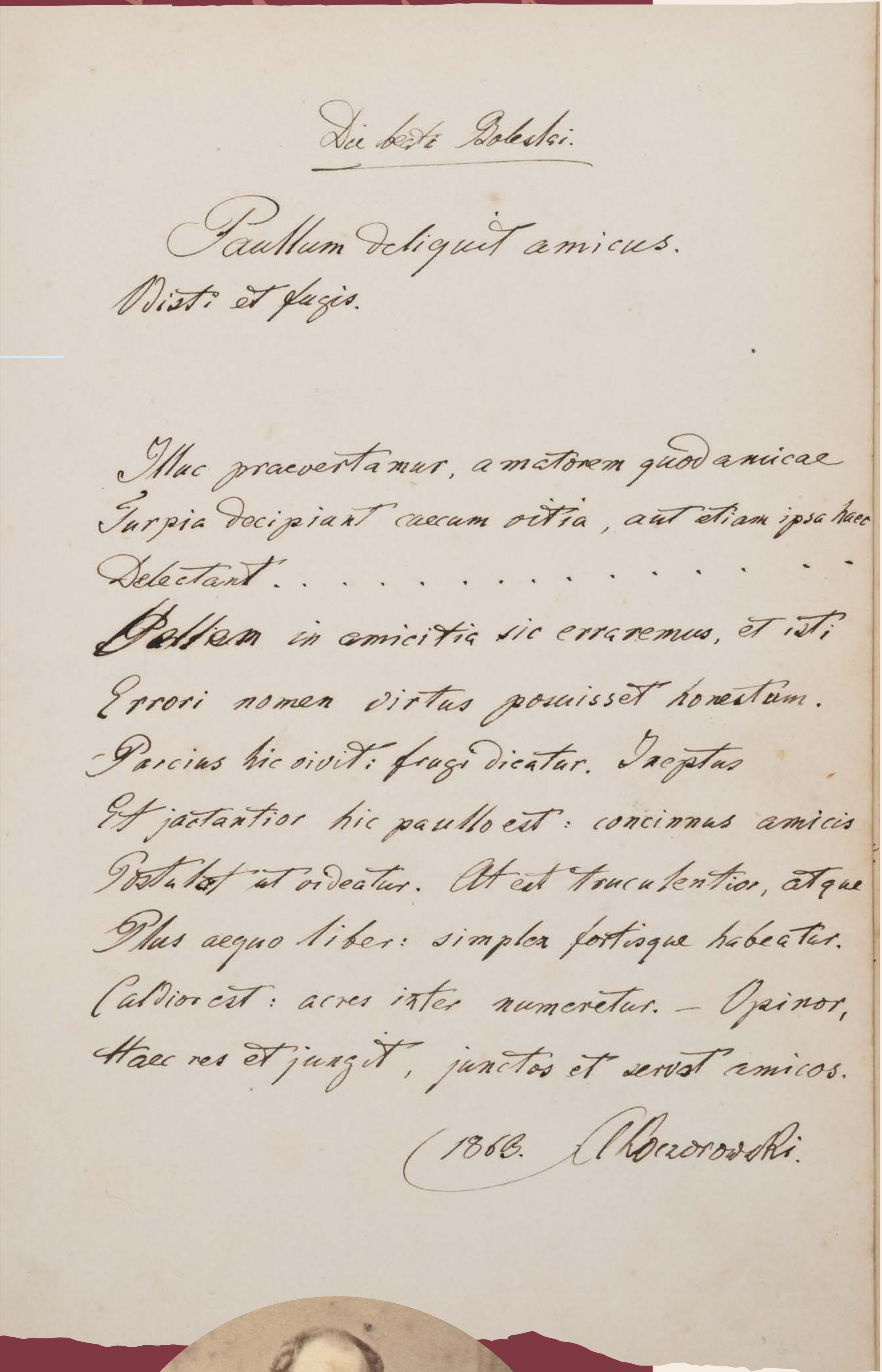
W błogosławnym dniu Bolesława.
[czyli 19 sierpnia; wpis Adolfa Koczorowskiego]

Przyjaciół mało wyjaśnia.
[fragment wyrwany z kontekstu; wers 84]
Nienawidziłeś i unikasz.
[fragment wyrwany z kontekstu; wers 86;
tłumaczenie Przemysław Chudzik]

Nieco inaczej rzecz przedstawia się z kochankiem, [wers 38]
co w miłości nie widzi wad i widzieć nie chce,
[jak Balbin, który nawet o polipie Hagny] mówi z podziwem.
Warto życzyć, żeby przyjaźń
wśród takich przywar kwitła i żeby przyjaciel od cnoty imię brał.
[wers 42]

[...] Kto nazbyt skąpy, powiedz raczej – rządzny, [wers 49]
natręt, skaranie boskie – przyjaciel oddany,
gbur, co to w słowach nie przebiera – śmiały, szczery,
Gwałtownik zapalczywy – mąż pełen zapалу.
Takie okazywanie względów przyjaźni krzewi,
Zobowiązuje, a my – na przekór – przyjaciół [wers 54].

Źródło: Horatius Flaccus, Quintus. 1980. *Dzieła*,
tłum. Stefan Galebiowski. T. 1. Warszawa:
Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza (s. 149).

Portret Adolfa Koczorowskiego
z lat 1863–1864

Źródło: Haase L. & Co. [1863]a.
Adolf Koczorowski, portret atelierowy.
MHF 1862/III/27. Muzeum Fotografii w Krakowie.
<https://zbiory.mufo.krakow.pl/card/mhf-1862-ii-27/>.

„Bliski przyjaciel” Horacego

Innym przykładem literatury światowej może być fragment *Pieśni* Horacego „Angustam amice”, czyli „Bliski przyjaciel” (III, 2.12–16), która była często wykorzystywana jako motto na nagrobkach żołnierzy.

Wpisy Leona Smitkowskiego, Artakserksesa Romana Rekowskiego, Bolestawa Kościelskiego i Władysława Niegolewskiego, z 13 sierpnia 1863 roku

Portret Władysława Niegolewskiego

Źródło: Haase L. & Co. [1864].
Portret atelierowy, Wł. M. Niegolewski.
MHF 1862/II/11, Muzeum Fotografii w Krakowie.
<https://zbiory.mufo.krakow.pl/card/mhf-1862-ii-11/>.

*O Dulce et decorum est pro patria mori:
Mors et fugacem persequitur virum,
Nec parcat inbellis iuventae
Poplitibus timidove tergo.*

Porównaj: Horatius Flaccus, Quintus. 1854. Q. Horatius Flaccus,
red. Augustus Meinecke. [Berlin]: Berolini (s. 47–48).

*Jak słodko i zaszczytnie jest umrzeć
za ojczyznę. Biada trwożnej młodzi:
śmierć nie oszczędza – najchętniej
w grzbiety i lędźwie godzi.*

Źródło: Horatius Flaccus, Quintus. 1980. *Dzieła*,
tłum. Stefan Golebiowski. T. 1. Warszawa:
Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza (s. 149).

*Dulce et decorum est pro patria mori!
Mors et fugacem persequitur virum,
Nec parcat inbellis iuventae
Poplitibus timidove tergo.*

*Wpisanie Flakowskiej 2 13^{go} sierpnia 1863.
Numer 20^{ty}.*

Leon Smitkowski.

Art. Rekowski

Bolestaw Kościelski

Władysław Niegolewski

*Dulce et decorum est pro patria mori!
Mors et fugacem persequitur virum,
Nec parcat inbellis iuventae
Poplitibus timidove tergo.*

Nędznicy Victor Hugo

Powieść *Nędznicy* (*Les Misérables*)

Victora Hugo ukazała się w 1862 roku.

W tym samym roku ukazał się jej

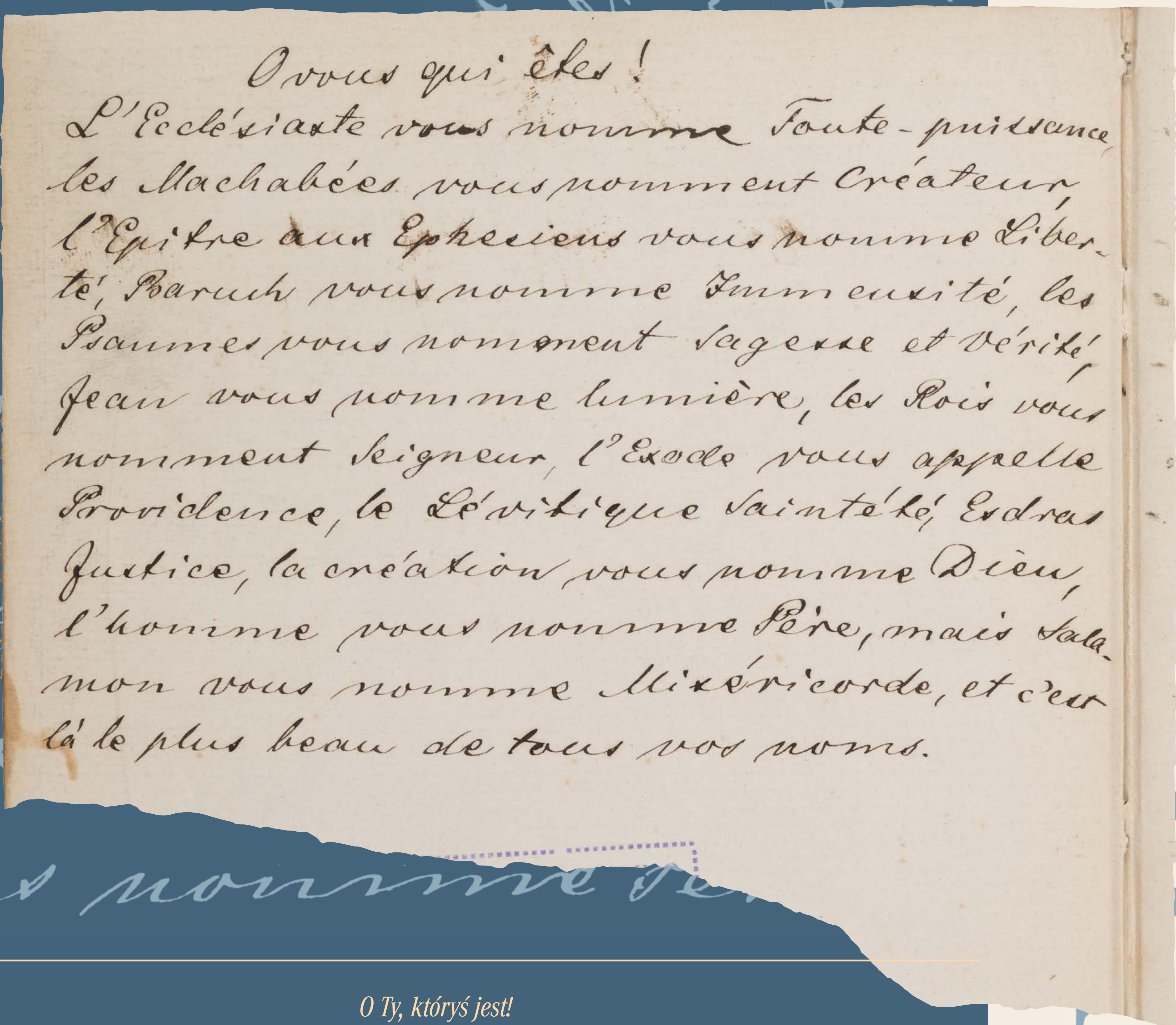
polski przekład. Dzieło musiało być

znane aresztantom. Fragment powieści

został wpisany na ostatniej stronie

pamiętnika księdza Cypriana bez daty

i dedykacji.

O vous qui êtes!

L'Ecclésiaste vous nomme Toute-Puissance,

les Macchabées vous nomment Créateur,

l'Épître aux Éphésiens vous nomme Liberté,

Baruch vous nomme Immensité, les Psaumes

vous nomment Sagesse et Vérité, Jean vous

nomme Lumière, les Rois vous nomment

Seigneur, l'Exode vous appelle Providence,

le Lévitique Sainteté, Esdras Justice, la création

vous nomme Dieu, l'homme vous nomme

Père; mais Salomon vous nomme Miséricorde,

et c'est là le plus beau de tous vos noms.

O Ty, któryś jest!

Eklezjasta zowie Cię Wszechmocą, Machabeusze

zowią Cię Stwórcą, list do Efezjan zwie Cię

Wolnością, Baruch zwie Cię Nieskończonością,

Psalmy zwą Cię Mądrością i Prawdą, Jan

zwie Cię Światłem, Królowie zwą Cię Panem,

Księga Wyjścia zwie Cię Opatrznością,

Księga Lewitów – Świętością, Ezdrasz –

Sprawiedliwością, wszelkie stworzenie zwie

Cię Bogiem, człowiek zwie Cię Ojcem, ale

Salomon zwie Cię Miłosierdziem – i to jest

najpiękniejsze ze wszystkich Twoich imion.

Pamiętnik Józefa Matuszewskiego

WYMIARY: 21,5 × 14 cm

OPRAWA: skóra koloru czarnego

STAN ZACHOWANIA:
wymaga konserwacji

LICZBA KART: 30

LICZBA WPISÓW: 48

PIERWSZY WPIS: 26 sierpnia 1863 roku

OSTATNI WPIS: 5 stycznia 1864 roku

CHARAKTERYSTYKA WPISÓW:

- dominuje język polski;
- brak chronologicznej kolejności wpisów (np. wpis Stanisława Maciejewskiego z 28 sierpnia 1863 roku znajdujący się na ostatniej stronie);
- w 2 przypadkach aresztanci podali numery swoich celi;
- w 11 przypadkach aresztanci podali swoje miejsca pochodzenia;
- informacja o wcześniejszym, wspólnym z Matuszewskim, pobycie w poznańskiej cytadeli na Winiarach (Stanisław Szczaniecki).

*Pamiętnik z wzięcia Hausvogtów
w Berlinie dla Józefa Matuszewskiego z r. 1863.*

Pierwsza strona pamiętnika
Józefa Matuszewskiego

Źródło: Matuszewski, Józef, 1864.
„Pamiętnik z wzięcia Hausvogtów w Berlinie
dla Józefa Matuszewskiego z roku 1863”
Rps 233. Wojewódzka Biblioteka Publiczna –
Książnica Kopernikańska w Toruniu.

Pierwsza i czwarta
strona okładki pamiętnika
Józefa Matuszewskiego

Źródło: Matuszewski, Józef, 1864.
„Pamiętnik z wzięcia Hausvogtów w Berlinie
dla Józefa Matuszewskiego z roku 1863”
Rps 233. Wojewódzka Biblioteka Publiczna –
Książnica Kopernikańska w Toruniu.

Józef Matuszewski

Józef Matuszewski urodził się w 1831 roku. Na jego temat stosunkowo mało wiemy. Mieszkał w Poznaniu, gdzie wykonywał zawód krawca.

Informacja o aresztowaniu Józefa Matuszewskiego

Źródło: Feldmanowski, Hieronim. 1863. „Wiadomości miejscowe i potoczne”. *Dziennik Poznański*, 11 czerwca 1863.

Wskazując na skutek niedostatecznej wiedzy, że wyspy jonskie niebawem przylączone zostaną do Grecyi.

Wiadomości miejscowe i potoczne.

Poznań, 10 czerwca. Wczoraj aresztowano tu rządzcę dóbr p. Mrowińskiego, który właśnie był przywiozł na targ wełnę strzyży tegorocznej. Onegdaj aresztowano mieszkającego w Bazarzo krawca Matuszewskiego.

Z Bukowskiego, 4 czerwca. W zeszłym tygodniu odbyło się w Buku walne zebranie Towarzystwa pomocy naukowej, na które 19

W latach 1857–1859 służył w 10. Pułku Piechoty (10. Infanterie-Regiment), którego sztab oraz 1. i 2. batalion stacjonowały w Poznaniu, a batalion fizylierów w Rawiczu.

Jak poinformował „Dziennik Poznański” w wydaniu z 11 czerwca 1863 roku, 9 czerwca Józef Matuszewski został zaaresztowany, prawdopodobnie pod zarzutem zdrady stanu. Pierwotnie znalazł się w poznańskiej cytadeli, „na Winiarach” (gdzie przybywał razem ze Stanisławem Sczanieckiem), a później wylądował w berlińskim Hausvogtei.

Podczas polskiego procesu pruska prokuratura nie udowodniła mu winy i Józef został uniewinniony. Po wszystkim wrócił do Poznania. W wyniku długiego przebywania w aresztach pogorszył mu się wzrok.

Źródło: Bolcerek, Mariusz. 2018. „Pamiętniki z aresztu w Hausvogtei. Imienniki księdza Cypriana Jaroachowskiego i Józefa Matuszewskiego”. *Textus et Studia*, nr 1/2, 61–85. <https://doi.org/10.19265/TE5.2018.12131461> (s. 73).

tylko u niego nabył fuzyą dla przetrwania. Oskarżenie powiada nadto, że Józef Matuszewski, który był więziony w Dreźnie, którą obżałowany odzyskał z więzienia śledczego 3 lipca, przyjechał z przesyłką, broni przez Dreźnie, to, że podróż do Dreznia odbył po dynie dla tego, aby przyjść niecierpliwie. Następującym obżałowany Matuszewski. Ma lat 32 i jest landwery. Miał on być w powstania. Oskarżenie powołało Samolika i służącego Przybylskiego, twierdzeniu oskarżenia i po

podróż do Dreznia odbył po wypuszczeniu z więzienia jedynie dla tego, aby przyjść nieco do siebie. Następującym obżałowany jest mistrz krawiecki Józef Matuszewski. Ma lat 32 i należy do pierwszego powołania landwery. Miał on być wedle oskarżenia agentem wyżej wspomnianego komitetu lokalnego i werbować ochotników do powstania. Oskarżenie powołuje się na świadectwo woźnicy Samolika i służącego Przybylskiego. Obżałowany przeczy twierdzeniu oskarżenia i powiada, że Przybylski świadczy przeciwko niemu ze zemsty.

Na zapytanie naczelnego prokuratora oświadcza dalej obżałowany, że ani nie poszedł do obozu powstańczego ani się dostał do niewoli rosyjskiej.

Obronca obżałowanego, Lisiecki dowodzi niewiarogodności obu świadków.

Oskarżenie zarzuca między innemi Romanowi Pilasowi, że pomagał wyprawie powstańców przeciw Moskalom, a sam był w Berlinie, aby ich podziękować, że pruskie nie odkryły.

Relacja berlińskiego korespondenta z posiedzenia sądu z 6 września 1864 roku

Źródło: „Berlin, 6 września. Sąd stanu. Sprawa przeciw Polakom”. *Dziennik Poznański*, 8 września 1864.

Na pamiątkę wspólnego więzienia na Winiarach w Poznaniu i Hausvogtei w Berlinie
26/1863.
Stanisław Sczaniecki

Wpis Stanisława Sczanieckiego z 26 sierpnia 1863 roku

Źródło: Matuszewski, Józef. 1864. „Pamiętnik z więzienia Hausvogtei w Berlinie dla Józefa Matuszewskiego z roku 1863”. Rps 233. Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska w Toruniu (s. 1).

Wpis Józefa Matuszewskiego, więźnia nr 24, w pamiętniku księdza Cypriana Jaroachowskiego

Źródło: Matuszewski, Józef. 1864. „Pamiętnik z więzienia Hausvogtei w Berlinie dla Józefa Matuszewskiego z roku 1863”. Rps 233. Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska w Toruniu (s. 6).

Nr 24 więzienn.
Józef Matuszewski

Wpisy do pamiętnika Józefa Matuszewskiego

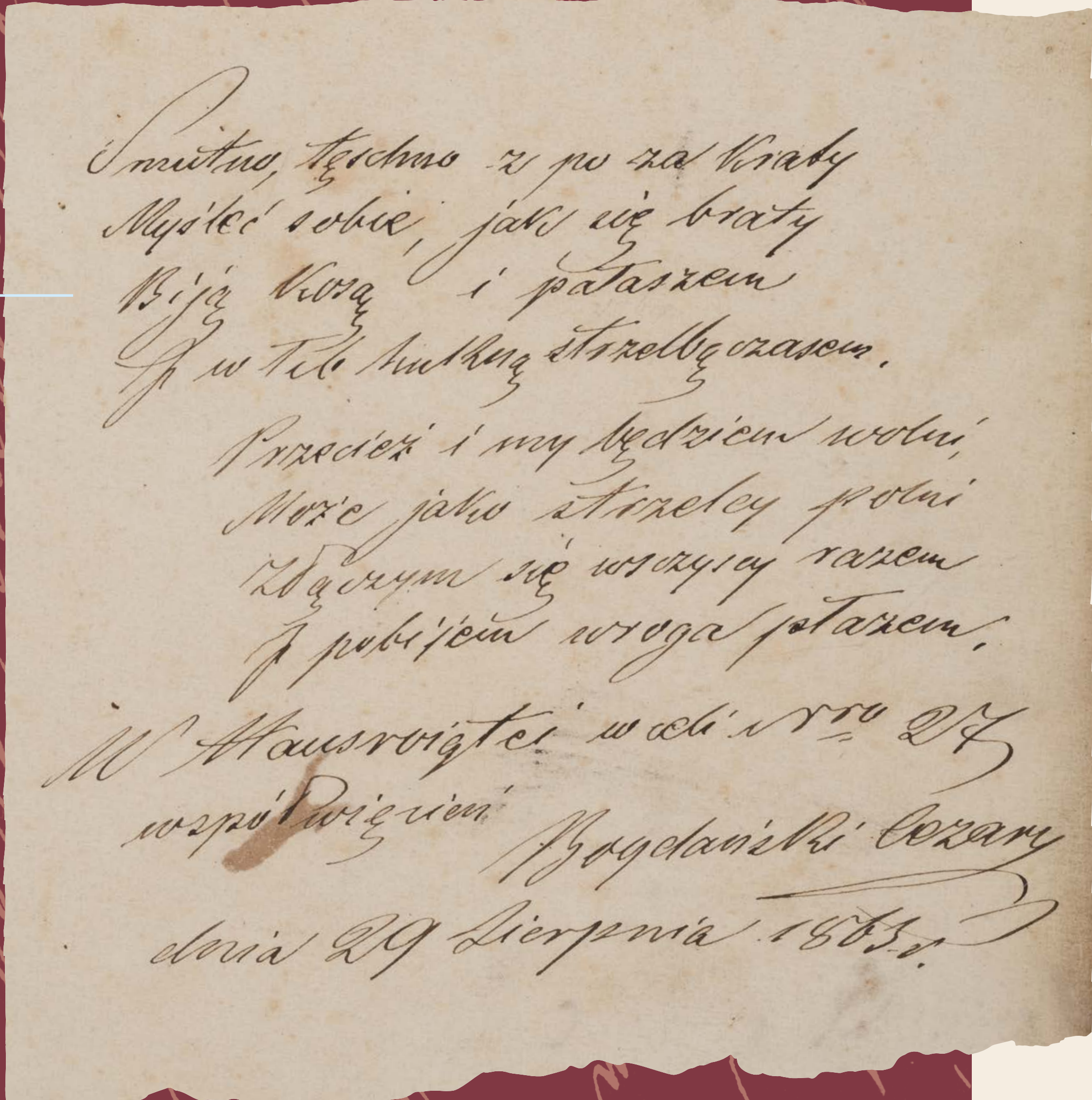
Wpisy w pamiętniku krawca
Józefa Matuszewskiego są
mniej obszerne i prostsze niż
w sztambuchu księdza Cypriana.
Dominuje też w nich język polski.

Smutno, tęskno z poza kraty
Myśleć sobie, jak się braty
Biją kosą i pałaszem
I w tęb hukną strzelbą czasem.

Przecież i my będziemy wolni,
Może jako strzelcy polni
Złączym się wszyscy razem
I pobijem wroga płazem
[płaska, boczna powierzchnia
długiej broni białej – M.B.].

Wpis Cezarego Bogdańskiego
z 29 sierpnia 1863 roku

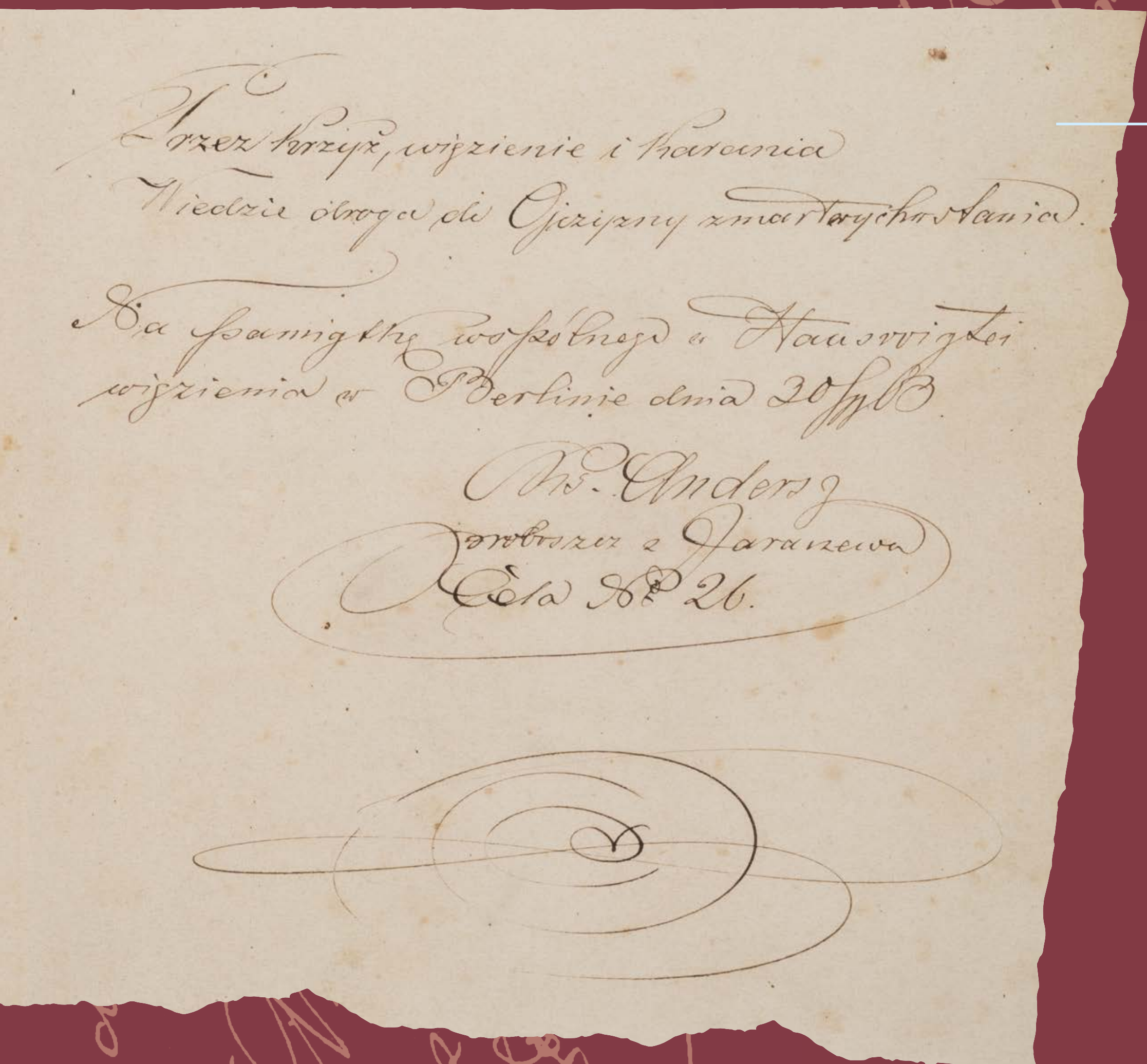
Źródło: Matuszewski, Józef. 1864. „Pamiętnik z więzienia
Hausvogtei w Berlinie dla Józefa Matuszewskiego
z roku 1863” Rps 233. Wojewódzka Biblioteka Publiczna –
Książnica Kopernikańska w Toruniu (s. 2).

Przez Krzyż, więzienie i karania
Wiedzie droga do Ojczyzny
zmartwychwstania.

Wpis księdza Ignacego Andersza
z 30 września 1863 roku

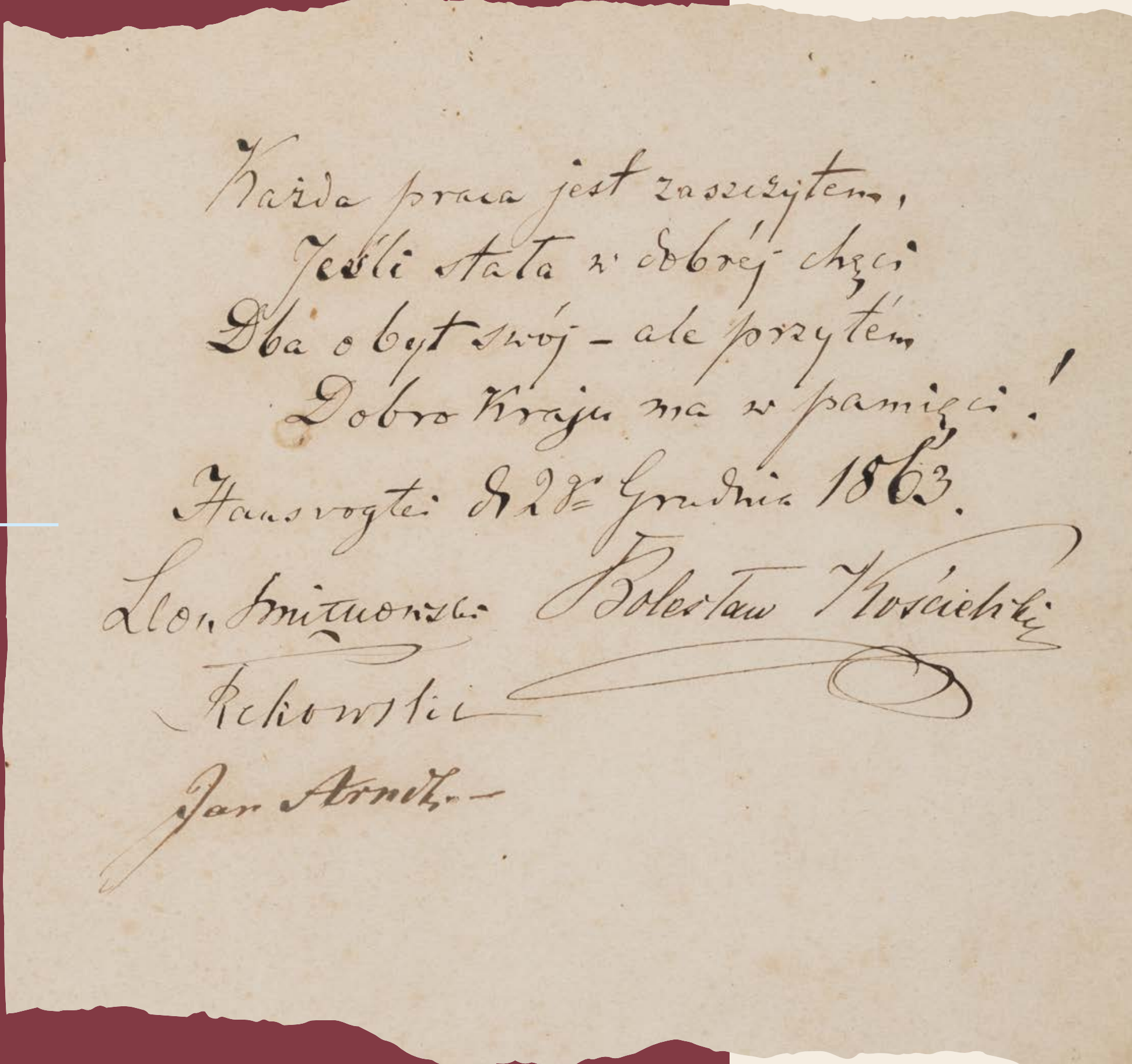
Źródło: Matuszewski, Józef. 1864. „Pamiętnik z więzienia
Hausvogtei w Berlinie dla Józefa Matuszewskiego
z roku 1863” Rps 233. Wojewódzka Biblioteka Publiczna –
Książnica Kopernikańska w Toruniu (s. 8).

Każda praca jest zaszczytem,
Jeśli stała w dobrej chęci
Dba o byt swój – ale przytem
Dobro Kraju ma w pamięci.

Wpis Leona Śmitkowskiego,
Bolesława Kościeleckiego,
Artakserksesa Romana Rekowski
i Jana Arndta z 23 grudnia 1863 roku

Źródło: Matuszewski, Józef. 1864. „Pamiętnik z więzienia
Hausvogtei w Berlinie dla Józefa Matuszewskiego
z roku 1863” Rps 233. Wojewódzka Biblioteka Publiczna –
Książnica Kopernikańska w Toruniu (s. 9).

Na pamiątkę wspólnej kozy w Hausvogtei

Portret Romana
Czartoryskiego

Graf, Heinrich. [1864] *Roman
Czartoryski, portret atelier, w papirusiu*.
MHF 1862/II/12. Muzeum Fotografii w Krakowie.
<https://zbiory.mufo.krakow.pl/card/mhf-1862-ii-12/>.

Szczególną uwagę w pamiętniku
Józefa Matuszewskiego przyciąga
wpis księcia Romana Adama Augusta
Wilhelma Klemensa Czartoryskiego
z września 1863 roku – jego autor
należał do arystokracji, a wpisał się
do sztambucha zwykłego krawca.

Sentencja „Na pamiątkę wspólnego
więzienia” występuje w pamiętniku
Józefa Matuszewskiego bardzo często.

Wpis Felixa Mateckiego
z 12 września 1863 roku

Źródło: Matuszewski, Józef. 1864. „Pamiętnik z więzienia
Hausvogtei w Berlinie dla Józefa Matuszewskiego
z roku 1863”. Rps 233. Wojewódzka Biblioteka Publiczna –
Książnica Kopernikańska w Toruniu (s. 3).

Na pamiątkę wspólnego więzienia i cierpienia
Hausvogtei 12 Września 63. –
Felix Matecki

Na pamiątkę wspólnego więzienia.
Roman Pilaski.
Berlin 9 23. 12. 63.

Wpis Romana Pilaskiego
z 23 grudnia 1863 roku

Źródło: Matuszewski, Józef. 1864.
„Pamiętnik z więzienia Hausvogtei
w Berlinie dla Józefa Matuszewskiego
z roku 1863”. Rps 233. Wojewódzka
Biblioteka Publiczna – Książnica
Kopernikańska w Toruniu (s. 16).

Wpis księdza Boleśława Antoniewicza
z 23 grudnia 1863 roku

Źródło: Matuszewski, Józef. 1864. „Pamiętnik z więzienia
Hausvogtei w Berlinie dla Józefa Matuszewskiego
z roku 1863”. Rps 233. Wojewódzka Biblioteka Publiczna –
Książnica Kopernikańska w Toruniu (s. 17).

Na pamiątkę wspólnego
więzienia
Ks. Boleśław Antoniewicz
Berlin Hausvogtei 1. 23/12/63

Zdjęcie portretowe księdza
Boleśława Antoniewicza

Źródło: Haase L. & Co. [1863]b.
Ks. Boleśław Antoniewicz, portret.
MHF 1862/II/28. Muzeum Fotografii
w Krakowie. <https://zbiory.mufo.krakow.pl/card/mhf-1862-ii-29/>.

Pracą i Bogiem
Na pamiątkę wspólnej
kozy w Hausvogtei

Pracą i Bogiem
Na pamiątkę wspólnego
kozy w Hausvogtei
Roman Czartoryski
wrzesień 1863

Wpis księcia Romana Adama Augusta
Wilhelma Klemensa Czartoryskiego

Źródło: Matuszewski, Józef. 1864. „Pamiętnik z więzienia
Hausvogtei w Berlinie dla Józefa Matuszewskiego
z roku 1863”. Rps 233. Wojewódzka Biblioteka Publiczna –
Książnica Kopernikańska w Toruniu (s. 6).

Na pamiątkę wspólnego wię-
zienia w Hausvogtei
Napoleona Rekowskiego
Alexandrowicza
Marcina Jaroczyńskiego
Cela Nr 6.

Wpisy Napoleona
Rekowskiego,
Alexandrowicza
i Marcina Jaroczyńskiego

Źródło: Matuszewski, Józef. 1864.
„Pamiętnik z więzienia Hausvogtei w Berlinie
dla Józefa Matuszewskiego z roku 1863”.
Rps 233. Wojewódzka Biblioteka Publiczna –
Książnica Kopernikańska w Toruniu (s. 28).

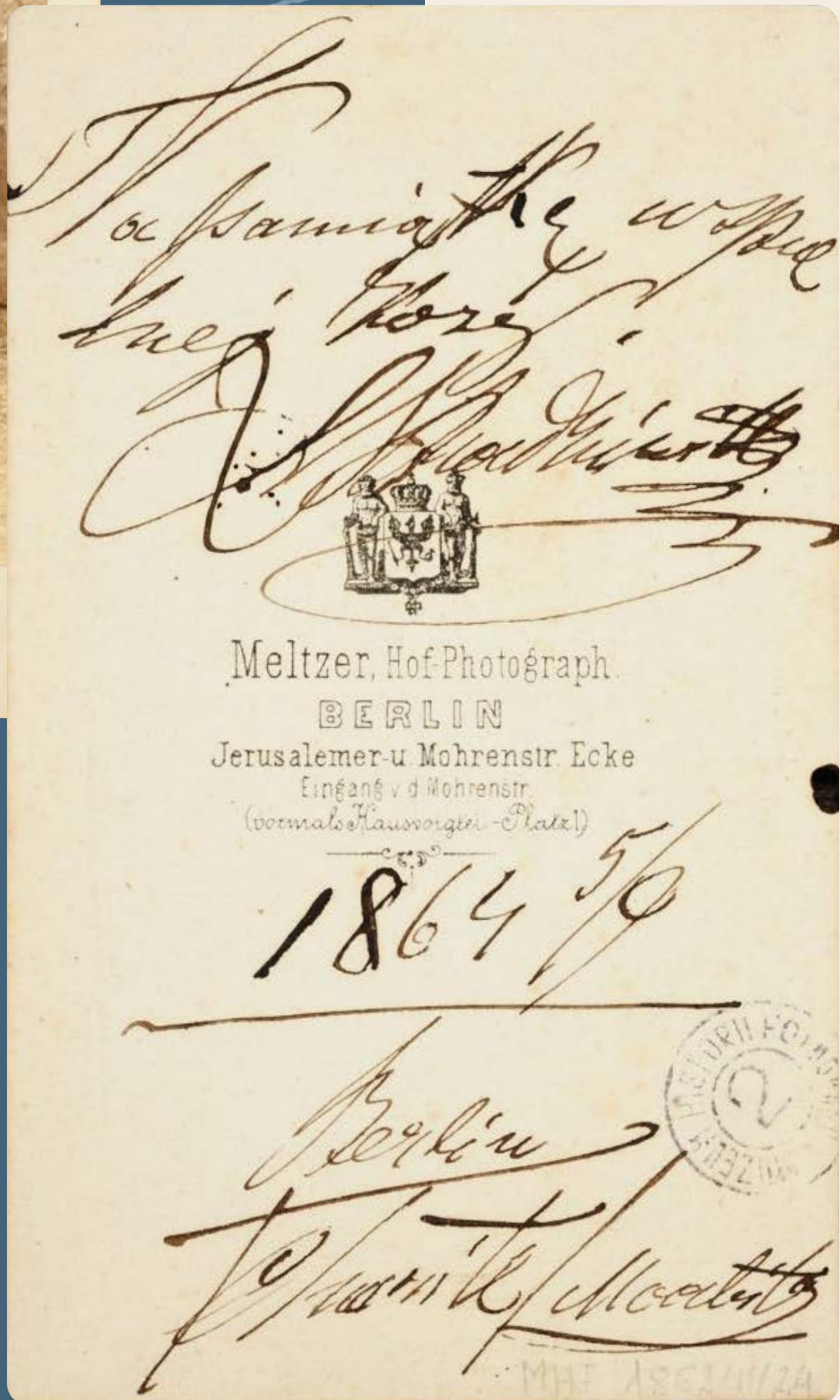
Wpisy znanych ludzi

Książę Czartoryski nie był jedynym arystokratą, który wpisał się do sztambucha krawca z Poznania. Znajdujemy w nim także wpis księcia Mikołaja Radziwiłła.

Portret Mikołaja Radziwiłła z około 1864 roku, na odwrocie zapis „Na pamiątkę wspólnej Kozy.”

Źródło: Meltzer. [1864]. Mikołaj Radziwiłł, portret atelierowy we wnętrzu. MHF 1862/II/24. Muzeum Fotografii w Krakowie. <https://zbiory.mufo.krakow.pl/card/mhf-1862-ii-24/>.

Wpis księcia Mikołaja Radziwiłła z 26 sierpnia 1863 roku

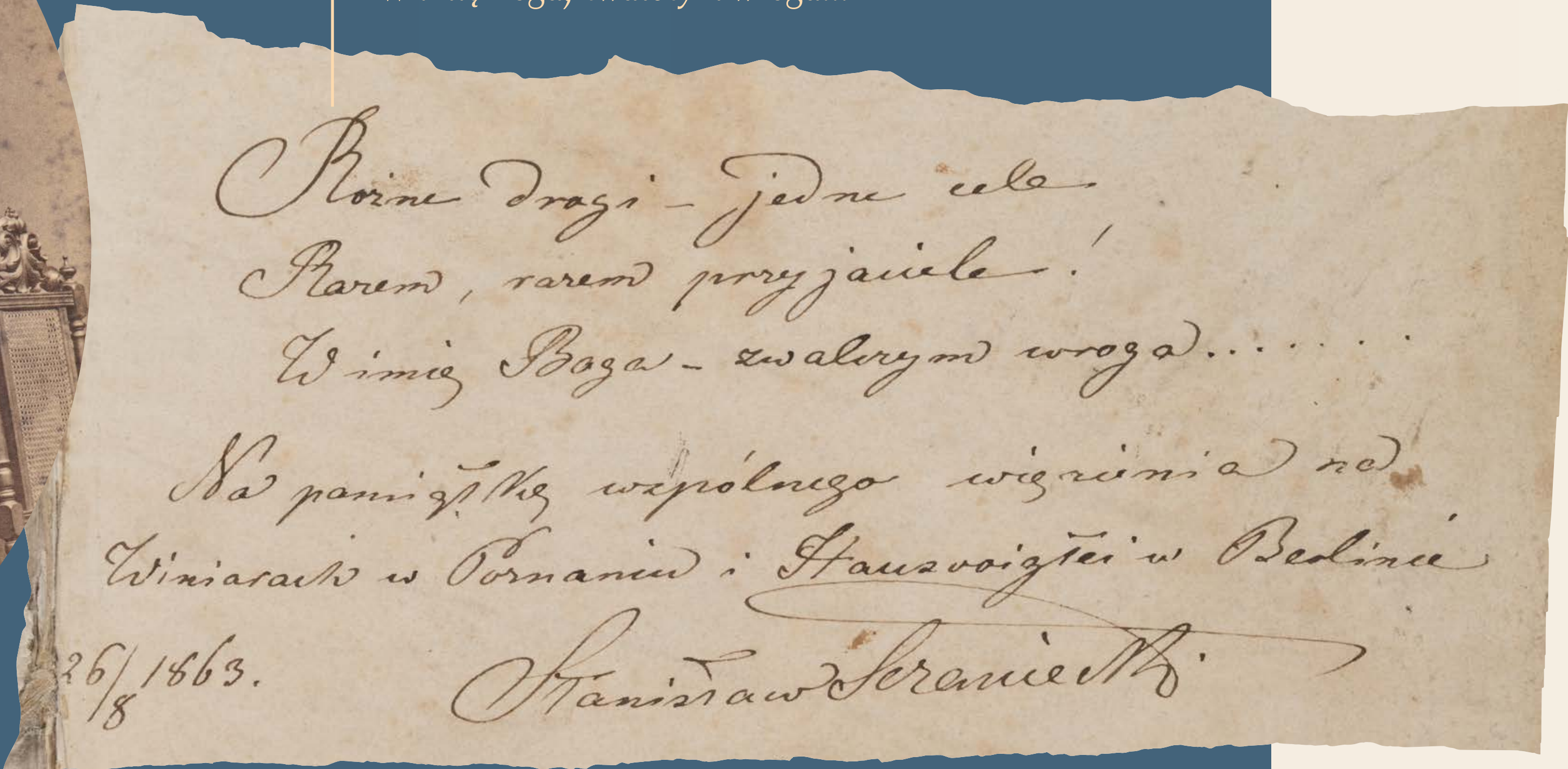
Źródło: Matuszewski, Józef. 1864. „Pamiętnik z więzienia Hausvogtei w Berlinie dla Józefa Matuszewskiego z roku 1863”. Rps 233. Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska w Toruniu (s. 1).

Portret Stanisława Szczanieckiego z około 1864 roku

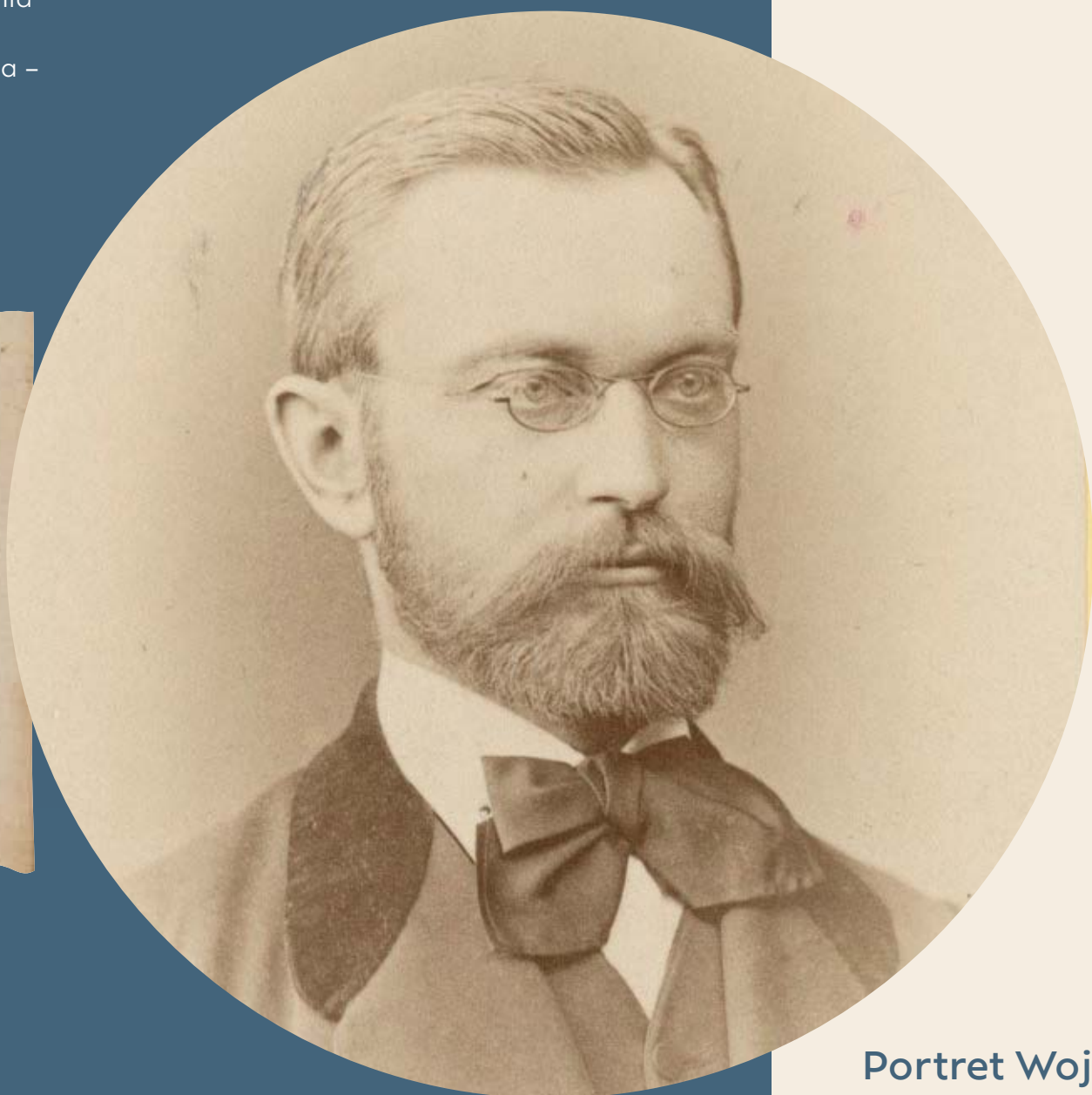
Źródło: Zeuschner, A. F. 1864. Mężczyzna, portret atelierowy, St. Szczaniecki. MHF 1862/III/8. Muzeum Fotografii w Krakowie. <https://zbiory.mufo.krakow.pl/card/mhf-1862-iii-8/>.

Różne drogi, jedne cele,
Razem, razem przyjaciele!
W imię Boga, zwalczym wroga...

Wpis Stanisława Szczanieckiego z 26 sierpnia 1863 roku

Źródło: Matuszewski, Józef. 1864. „Pamiętnik z więzienia Hausvogtei w Berlinie dla Józefa Matuszewskiego z roku 1863”. Rps 233. Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska w Toruniu (s. 1).

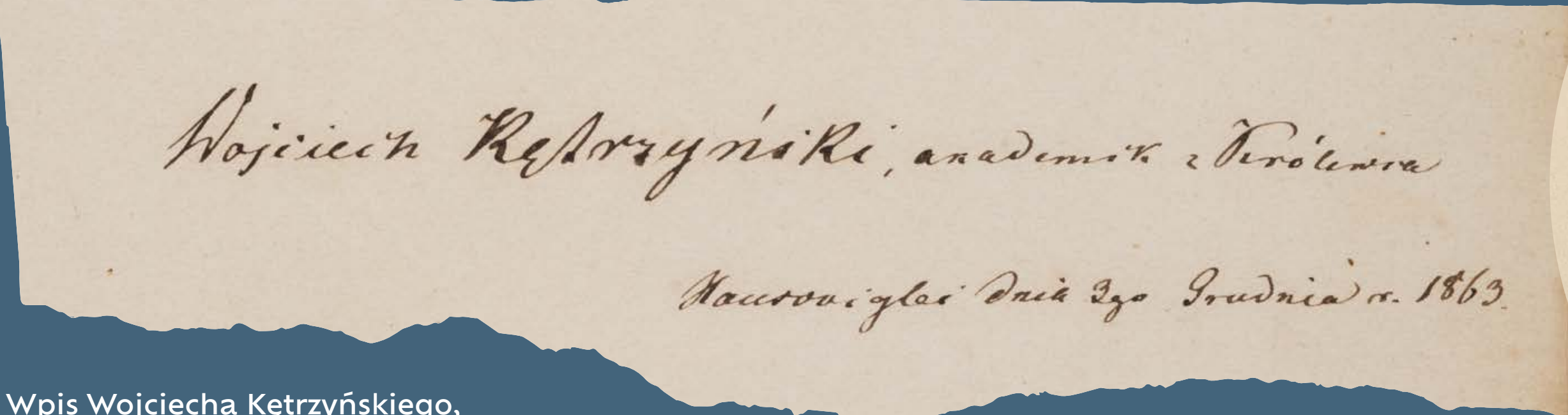

Portret Wojciecha Kętrzyńskiego z 1881 roku

Źródło: Eder, Józef. 1881. Portret Wojciecha Kętrzyńskiego z Albumu Józefa Majera. BZS.RKPS.6624.34. Zbiory Specjalne, Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie. http://pauart.pl/app/artwork?id=BZS_RKPS.6624_34.

Wpis Wojciecha Kętrzyńskiego, akademika z Królewca, z 3 grudnia 1863 roku

Źródło: Matuszewski, Józef. 1864. „Pamiętnik z więzienia Hausvogtei w Berlinie dla Józefa Matuszewskiego z roku 1863”. Rps 233. Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska w Toruniu (s. 12).

Wojciech Kętrzyński, akademik

Na trzeciej stronie znajdziemy
wklejony list Zbigniewa
Łukomskiego do Zygmunta
Mocarskiego – pierwszego
dyrektora Książnicy w Toruniu.

Autor listu był publicystą, współpracują-
cym z „Kurierem Poznańskim”, „Gazetą
Olsztyńską”, a później redaktorem
„Słowa Pomorskiego” oraz „Mestwina”.
Łukomski pochodził z Chełmży, znajdują-
cej się około 20 km od Torunia, i intere-
sował się dziejami ziemi chełmińskiej.

Z treści listu dowiadujemy się o przeka-
zaniu sztambucha przez Łukomskiego
do prywatnej kolekcji Mocarskiego.
W zamian darczyńca oczekiwał pomocy
dyrektora w ściągnięciu do Książnicy ma-
teriałów potrzebnych do prowadzonych
badań naukowych. Ostatecznie pamięt-
nik znalazł się zbiorach Książnicy, a nie
w prywatnej kolekcji dyrektora placówki.

Odolanów [Wielkopolski], 20. VIII. 19] 30

Szanowny Panie Dyrektorze,

Serdecznie dziękuję za odebranie wiadomości. Jestem szczerze
zmartwiony, że zamierzona praca napotyka na trudności.
Od 1. października b.r. będę musiał w Poznaniu objąć posadę,
by móc kontynuować moje studia uniwersyteckie. Wrzesień
chciałem poświęcić zbieraniu materiałów, odłożyłem sobie już
kilkaset złotych, by stale zamieszkać w Toruniu. Jestem wprost
zrozpaczony nie wiem, na jak długi czasokres wykonanie
moj[ej] pracy egzaminacyjnej zostanie odroczone. Czy nie
można by w jaki sposób rękopisów sprowadzić do Książnicy?
Każę stawić wniosek do Kuratorium archiwum. Bardzo Pana
Dyrektora proszę, by zechciał mi w tej sprawie pomóc.

Rękopis z 1863. roku pozwalam sobie nadesłać Panu
Dyrektorowi do Jego Zbiorów prywatnych. Jest Pan przecież
zapalonym bibliofilem, może sprawię Panu [tą] przesyłką
przyjemność. Notatkę w „Mestwinie” może Pan umieścić.
W jaki sposób Rękopis dostał się do moich rąk, opowiem
w Toruniu. Oczekuję taskawej odpowiedzi,

Łączę ukłony
i serdecznie pozdrawiam

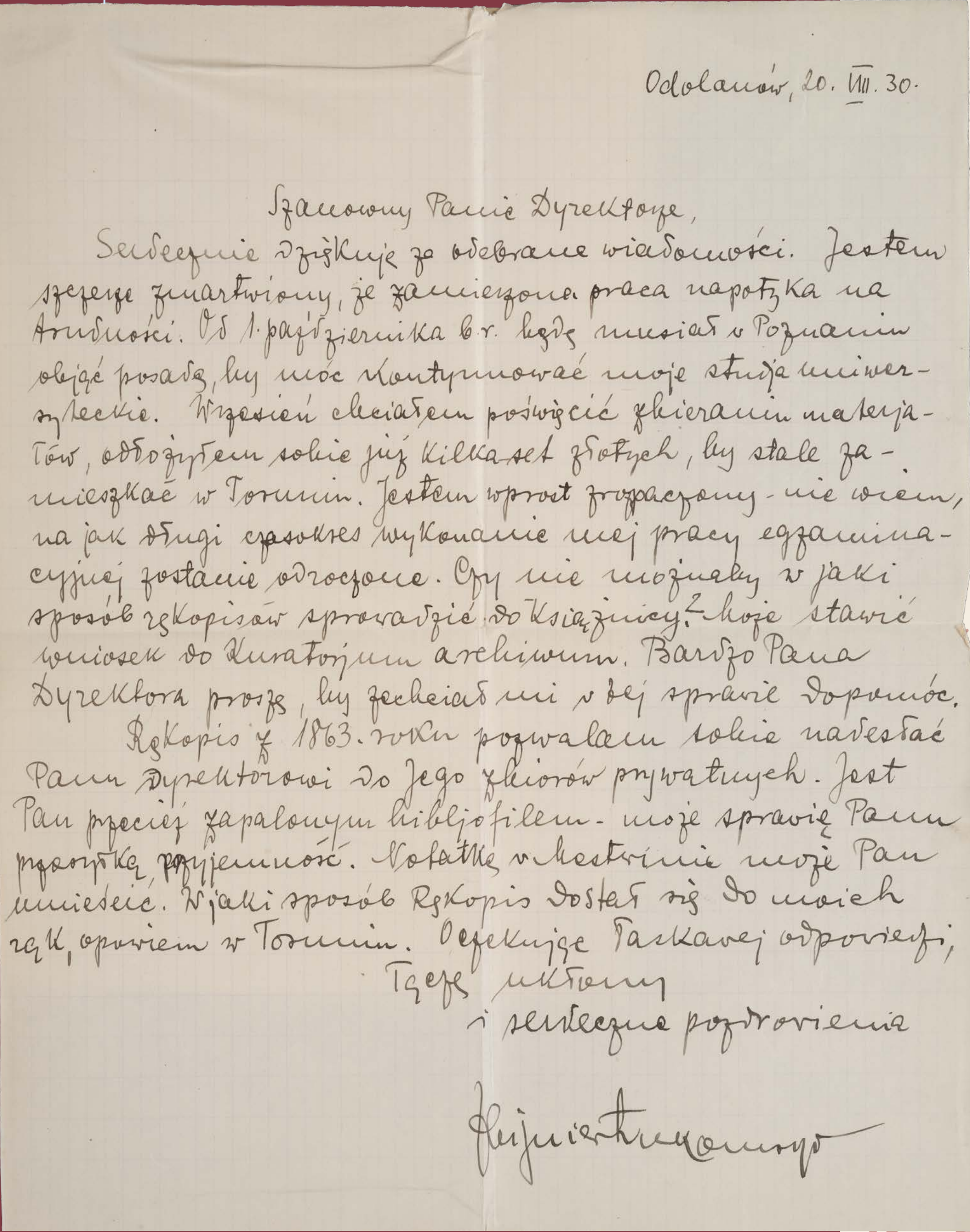
Zbigniew Łukomski.

Publikacja w: Balcerek, Mariusz. 2018. „Pamiętniki z aresztu w Hausvogtei.
Imienniki księdza Cypriana Jarochońskiego i Józefa Matuszewskiego”
Textus et Studia, nr 1/2, 61–85. <https://doi.org/10.19265/TES.2018.12131461> (s. 77–79).

Zbigniew Łukomski

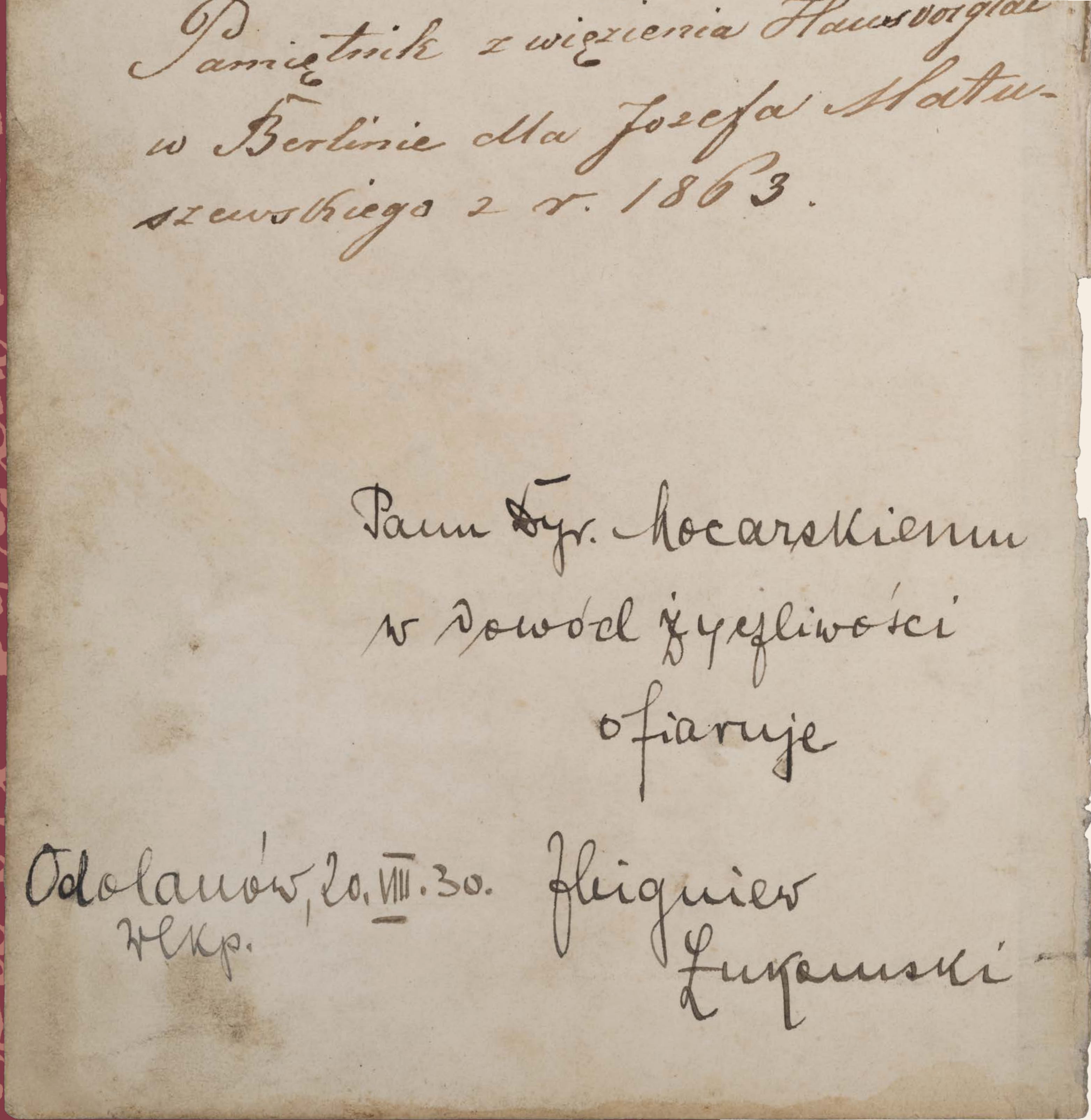
List Zbigniewa Łukomskiego
do Zygmunta Mocarskiego,
który został doklejony
do trzeciej strony
okładki pamiętnika
Józefa Matuszewskiego

Źródło: Matuszewski, Józef. 1864.
„Pamiętnik z więzienia Hausvogtei
w Berlinie dla Józefa Matuszewskiego
z roku 1863”. Rps 233. Wojewódzka
Biblioteka Publiczna – Książnica
Kopernikańska w Toruniu.

Zbigniew Łukomski

Wpis Zbigniewa Łukomskiego
o podarowaniu pamiętnika
Józefa Matuszewskiego
Zygmuntowi Mocarskiemu

Źródło: Matuszewski, Józef, 1864.
„Pamiętnik z więzienia Hausvogtei w Berlinie dla
Józefa Matuszewskiego z roku 1863”
Rps 233. Wojewódzka Biblioteka Publiczna –
Książnica Kopernikańska w Toruniu.

Strona tytułowa
Mestwina z 1934 roku,
kiedy redaktorem
odpowiedzialnym był
Zbigniew Łukomski

Źródło: Łukomski, Zbigniew, red. 1934.
Mestwin. Dodatek Naukowo-Literacki
Słowa Pomorskiego 10 (4): 1.

Na pamiątkę wspólnej kozy w Hausvogtei

PROJEKT MERYTORYCZNY:
dr Mariusz Balcerek

KONSULTACJE MERYTORYCZNE:
dr Michał Targowski

PROJEKT GRAFICZNY:
Kamil Snochowski

Dofinansowano ze środków Muzeum Historii Polski w Warszawie
w ramach Programu „Patriotyzm Jutra”.

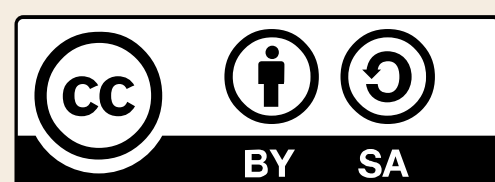
Ministerstwo Kultury
i Dziedzictwa Narodowego

PA
TRIO
TYZM
JUTRA

ORGANIZATOR WYSTAWY

PARTNER WYSTAWY

Wystawa została wydana na prawach licencji
Creative Commons: Uznanie autorstwa-Na tych samych
warunkach 4.0 międzynarodowe (CC BY-SA).